

DINNYÉS PATRIK

Mogiljovtól Szmolenszkig

*II. József német-római császár és II. Katalin orosz császárnő első találkozása és közös utazása (1780)**

Mária Terézia (1740–1780) még 1780-ban is a Kaunitz kancellár által tető alá hozott francia szövetségben látta a biztonság zálogát. Ez fakadhatott egyrészt személyes okokból: leánya volt a francia királyné, unokája pedig a francia trón várományosa. Hogyan is kerülhetett volna konfliktusba saját családjával? Másrésztől egyfajta kényszerpálya is volt ez, hiszen az osztrák örökösödési (1740–1748) és a hétéves háború (1756–1763) keserű bizonyítéka volt annak, mennyire számíthat a környező államokra lehetséges szövetségesként. Előbb – a német-római császárnak elméletben hűbéres – II. Frigyes porosz király (1740–1786) rabolta el Sziléziát, majd az Erzsébet császárnő (1741–1762) halála után hatalomra kerülő III. Péter (1762) árulta el szövetségüket. III. Péter rövid uralkodása után sem állt helyre a korábbi bizalom az orosz kormányzattal, hiszen a hatalomra lépő II. Katalin (1762–1796), ha nem is folytatta férje külpolitikáját, de nem is tért vissza az osztrákbarát erzsébeti doktrínához. Mária Terézia uralkodásának két legfőbb ellenlábasa az említett II. Frigyes porosz király és II. Katalin orosz császárnő volt. Az utóbbiról, jelen tanulmányunk egyik fő alakjáról egy alkalommal így írt: „...hiányzik belőle annak [Erzsébet császárnőnek – D. P.] a szíve és a nézetei. Az ember nem lehet hamisabb, mint ő, hiszen éppen olyan jó porosz, mint (III.) Péter cár, csak veszedelmesebb.”² Mária Terézia fia, II. József (1765/1780–1790) pedig éppen ezzel a két uralkodóval akart személyesen is találkozni.

E tanulmányban II. József 1780-as oroszországi utazásának egy szakaszát próbáljuk rekonstruálni. Sem ezzel, sem az 1787-es úttal a magyar történetírás³ eddig jóformán nem

¹ I. Péter orosz cár vette fel elsőként az „imperator”, azaz „császár” címet. Éppen ezért jelen szövegben is előfordul, hogy az orosz uralkodókat a cár/cárnő cím mellett császár/császárnő címen nevezzük. (A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.)

² Niederhauser Emil: *Mária Terézia*. In: Niederhauser Emil – Alekszandr Kamenszkij: *Mária Terézia – Nagy Katalin. Fekete fehér*. Szerk. Szvák Gyula. Budapest, 2000. 136. Mária Terézia több okból is tartott az oroszokhoz való közeledéstől: felborul a politikai egyensúly, mit szól ehhez Párizs és Berlin? Ugyanakkor személyes ellenérzései is voltak II. Katalinnal szemben, akiről köztudott volt, hogy saját férjét állította félre a hataloméért, és még azt is beszélték Európában, hogy meggyilkolásához is köze volt. Петрова, М. А.: *Екатерина II. и Иосиф II. Формирование российско-австрийского союза 1780–1790*. Москва, 2011. 128.

³ Kulcsár Krisztina mind az utazástörténetről általában, mind pedig II. József utazásainak kutatásában komoly eredményeket mutatott már fel. Kulcsár Krisztina: *II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bánságban 1768–1773*. (Doktori Mestermunkák). Budapest, 2004.; Kulcsár Krisztina: *A politikai és társadalmi elit utazásai. 18. századi utazások vizsgálatáról németországi kutatások*. Korall, 7. évf. (2006) 26. sz. 99–127. Kifejezetten az orosz utakról eddig magyar nyelven még csak tanulmány sem jelent meg. A legrészletesebben a témát Fejtő

foglalkozott, de általánosságban is elmondható, hogy a 18. századi orosz–osztrák(–magyar) kapcsolatok sem számítanak közkedvelt témának.⁴ Egy korábbi tanulmányban azt vizsgáltuk, hogy az 1873 óta magyar nyelven íródott 23 teljes Magyarország-történetben milyen arányban említették a szerzők Oroszország szerepét a Habsburg Monarchiát érintő jelentősebb külpolitikai eseményekben a 18. század második felében. Tizenegy ilyen eseményt választottunk ki, például az osztrák örökösödési háborút, a hétéves háborút, Lengyelország első felosztását (1772) vagy II. József oroszországi útjait. Az események vagy az azokban való orosz szerepvállalás említése rendkívül csekély. Csak két esemény (a hétéves háború és az 1787-ban kezdődő orosz–török háború) kapcsán kerülnek említésre az oroszok a vizsgált munkák legalább felében.⁵ A jelen tanulmányban elsősorban, de nem kizárólag az oroszországi forráskiadásokat és szakirodalmakat használtuk fel.⁶

Ferenc és Molitor Ferenc érintette, de csak felületesen, innen-onnan szemezgetve az eseményekből, illetve a pontos hivatkozások hiánya – noha írásaikból egyértelmű, hogy korabeli forrásokat is felhasználtak – súlyosan rontja a tudományos hasznosíthatóságot, ezáltal munkáik inkább tudományos népszerűsítőként említhetők. Fejtő Ferenc: *II. József*. Budapest, 1997. 221–225., 333–338.; Molitor Ferenc: *II. József, a császári Don Quijote*. Budapest, 1987. 169–176., 306–317.

⁴ A 18. századi orosz–magyar kapcsolatok napjaink legkiemelkedőbb kutatója V. Molnár László, aki életrajzoktól kezdődően, orvos-, oktatás- és kultúrtörténeti munkákat is írt. V. Molnár László: *Magyar–orosz kulturális kapcsolatok, 1750–1815*. Piliscsaba, 2000.; V. Molnár László: *Ruszisztikai és magyar–orosz kapcsolattörténeti írások (1711–1848)*. Válogatás tíz év cikkeiből (2008–2018). MOSZT Könyvek 12. Pécs, 2019.

⁵ Dinnyés Patrik: *II. József császár oroszországi útjai (1780, 1787) a magyar szakirodalomban I*. In: Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Historiae Nova Series Tom. XLV. (2018) Eger, 59–81. Természetesen a 18. századi orosz–magyar kapcsolatok nem tartoznak a kimeríthetetlen mennyiségű forrással rendelkező témák közé, de V. Molnár László problémafelvetéséből tudhatjuk, hogy potenciális forrásbázisa jóval gazdagabb, mint amennyire a magyar történetírás foglalkozik ezzel a témával. V. Molnár László: *Szomszédok – egymás között, egymásról. A 18. századi magyar–orosz kulturális érintkezések problémátörténeti vázlatja*. Világtörténet, 26. évf. (2004) Tavasz-nyár, 44–52.

⁶ A legjelentősebb orosz nyelvű szakirodalom az oroszországi utazások szempontjából: Брикнер, А.Г.: *Путешествие Императрицы Екатерины II в Могилев в 1780 году*. In: Русский Вестник. Т. 154. (1881) № 8. 459–509.; Брикнер, А.Г.: *Путешествие Императрицы Екатерины II в Могилев в 1780 году*. In: Русский Вестник. Т. 155. (1881) № 9. 311–367.; Петрова, М. А.: *Переписка Екатерины II и Иосифа II как исторический источник*. In: Источниковедческие исследования. Вып. 2. Москва, 2004. 167–194.; Петрова: *Екатерина II и Иосиф II i.m.*; Ивонин, Ю. Е.: *От Вены до Санкт-Петербурга, через Могилев и Смоленск (путешествие императора Священной Римской империи Иосифа II в Россию в 1780 г. по его письмам Марии Терезии)*. In: Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки, Т. 10. (2013) № 126. 98–102.; Бессарабова, Н. В.: *Путешествия Екатерины Великой по России: от Ярославля до Крыма*. Москва, 2014.

Mogiljov

Mogiljov⁷ a frissen felállított Mogiljovi Helytartóságban feküdt, 1777 óta annak központja volt.⁸ A város Szentpétervártól (a Narván és Pszkovon keresztül vezető úton) 871 versztára,⁹ azaz mintegy 930 kilométerre feküdt, a Dnyeper folyó nyugati partján. Maga a helytartóság azon a területen található, amelyet 1772-ben a Lengyel-Litván Nemesi Köztársaságból való kiszakítás után az oroszok fennhatóságukhoz csatoltak.¹⁰ A város két fő része egy földszáncal körülvett kastély, amely a Dnyeper folyó és a Dubrovenka patak összefolyásánál emelkedett ki, és a tulajdonképpeni város, amely szintén magaslaton helyezkedett el, ahogy a kastély, földszáncal volt körülvéve. 1778 keresztény, 225 zsidó ház és 2 iskola volt a városban.¹¹ Mogiljovval kapcsolatban Kalatay Ferenc,¹² a császárt kísérő gyóntatópap meglehetősen szűkszavú, annyit ír csak, hogy „szép fekvésű, de jobbára fából épült”.¹³

A császárok fogadására tett előkészületek

Az Orosz Birodalom minden részén, amit a császárok útjuk során érinteni terveztek, komoly előkészületi munkák indultak.¹⁴ Arról, hogy a helyi központok nem kisebb figyelemmel

⁷ Mogiljov II. József császár 1780-as utazása idején az Orosz Birodalomhoz tartozott, neve oroszul: Могилёв. A Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság első felosztásáig: Mohylew. Ma Fehéroroszország területén található: Могилёв. Jelentését a *могила* szóból származtatják, ami azt jelenti, hogy „sír, sírdomb, sírhely”. *Топографическія примъчанія на знатнѣйшія мѣста путешестваія Ея Императорскаго Величества въ бѣлорусскія намѣстничества*. СПб., 1780. 68.

⁸ A Mogiljovi Helytartóság 1780-ban 12 kerületre oszlott: Могилевскій, Чаусовскій, Старобыховскій, Оршанскій, Бабиновецкій, Колыскій, Сеннинскій, Мстиславскій, Череконскій, Климовицкій, Рогачевскій, Белицкій. *Топографическія примъчанія*, 68., 73.

⁹ 1 verszta = 1066,8 méter

¹⁰ Az orosz szerzeményt a Dvinától és a Dnyepertől keletre eső területek alkották, Livónia és Belorusz-szia egy részével, amely következtében 92 ezer km² és 1,3 millió lakos került orosz fennhatóság alá. Ring Éva: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” Budapest, 2001. 168.; Davies, Norman: *Lengyelország története*. Budapest, 2006. 412–414.

¹¹ *Топографическія примъчанія*, 73–74.

¹² Kalatay Ferenc, 1722–1795. Apja, Kalatay Tamás császári-királyi sóhivatal igazgató volt. Belépett a jezsuita rendbe, tanulmányait Bécsben, Grazban, Kassán és Egerben végezte, majd tábori lelkész lett, de tanított a budai egyetemen is. 1780-ban II. József magával vitte oroszországi útjára lelki-atyaként. Itt szerzett tapasztalatait hazaérkezése után többször papírra vetette. 1781-ben kanonoki, 1787-ben nagyváradi püspöki kinevezést kapott, amit élete végéig betöltött. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 5. köt. Budapest, 1897. 814–816.

¹³ *Útinapló II. József császár Kijev–Moszkva–Leningrád-i utazásáról*. Ford. Kaposvári Gyula. Jászkunság, 5. évf. (1959) 1. sz. 37. Kalatay Ferenc az oroszországi útról többször leírt benyomásait levelekben küldte el ismerőseinek. Sajnálatos módon eredeti levelet tőle eddig még nem sikerült találnunk, igaz, egy latin nyelvű nyomtatványt igen, az nyilvánvalóan egy eredetinek a másolata. Ezzel az eggyel azonban még mindig nehéz feladat visszafejteni, hogy vajon melyik fordításnak közös az eredetije. Jelenleg egy latin, három német és három magyar verzióval rendelkezünk. Jelen tanulmányban leginkább a magyar változatokat használtuk, közben ellenőrízve a latin és német verziókat is. Ahol lényeges eltérést találtunk, azt jelezzük. Ezúton is köszönjük Emódi Andrásnak, Nagy Andornak, Szulovszky Jánosnak és az egeri Főegyházmegeyi Könyvtár munkatársainak a különböző változatok beszerzésében nyújtott segítségüket.

¹⁴ Bár valóban jelentős bel- és külpolitikai esemény a császár oroszországi utazása, Robert Massie tévesen írja, hogy II. József előtt „még egyetlen király vagy császár sem lépett Oroszország területére vendégként”, ugyanis például III. Gusztáv svéd király 1777-ben meglátogatta II. Katalint Szentpéterváron. Massie, Robert K.: *Nagy Katalin – Egy asszony portréja*. Budapest, 2018. 535–536.; Широкоград, А.Б.: *Северные войны России*. Москва, 2001. 394.

készültek a német-római császár érkezésére, mint minden oroszok császárnőjének fogadására, a levéltári dokumentumok adnak tanúbizonyságot.¹⁵ A mogiljovi előkészületeket vezető Pjotr Bogdanovics Passzek¹⁶ – a Mogiljovi Helytartóság vezetője – május 14-én/25-én¹⁷ Pjotr Alekszandrovincs Rumjancev-Zadunajszkij¹⁸ tábornagnak írt levelet az előkészületek állásáról.¹⁹ Ebben Passzek arról számolt be, hogy az előkészületi munkák bár haladnak, Falkenstein gróf [II. József császár álnéven – D. P.] gyorsabb haladása miatt félt, hogy nem lesznek készen időben. További nehézséget okozhat, hogy élelemből „nem áll annyi rendelkezésre, mint ami kellene”.²⁰ Mégis amitől nagyon tartott, az az, hogy Falkenstein gróf a császárnő előtt érkezik a városba, ugyanis ez „kellemetlenségeket és zavart okozhatna”.²¹ Éppen ezért P. B. Passzek így fogalmazott: „...kérem kegyelmét, hogy Falkenstein gróf utazása a megszokottnál hosszabban tartson [tehát P. A. Rumjancev tartóztassa fel II. Józsefet – D. P.], és nemcsak azért, hogy mi mindennel elkészüljünk, hanem azért is, hogy a gróf ne legyen tétlen Mogiljovban néhány napon át.”²² II. József pedig valóban a tervezettnél gyorsabban haladt, ugyanis eltökélt szándéka volt előbb a találkozó helyszínére érni, mint ahogy II. Katalin odaér. Napi tizenkét órát (reggel 5-től este 5-ig) utazott, és napjában csak egyszer étkezett.²³ Ennek köszönhetően két nap alatt tette meg a hátralévő 280 km-es utat.²⁴

¹⁵ Бессарабова: *Путешествия Екатерины Великой по России*, 212.

¹⁶ Пётр Богданович Пассек (1736–1804) a III. Péter elleni palotaforradalomban jelentős szerepet játszott, le is tartóztatták. Rabsága nem tartott sokáig, ugyanis már másnap megbuktatták a cárt. 1778-ban nevezték ki mogiljovi kormányzóknak, így a két uralkodó 1780-as találkozásának előkészületeiben és lebonyolításában jelentős szerepe és felelőssége volt. A következő évben megkapta kinevezését mint helytartó Csernyisov gróf helyére. Ebből feltételezhetjük, hogy a császártalálkozó megszervezésében elégedettek voltak vele. *Русский биографический словарь*. (a továbbiakban: *PBC*) Павел преподобный – Петр (Илейка) / Изд.: А. А. Половцова. Т. 13. Санкт-Петербург, 1902. 359–361.

¹⁷ Oroszországban egészen 1917-ig még a Julianus-naptár volt érvényben, így a jelen tanulmányban a Gergely-naptár mellett azt is feltüntetjük. Ez azért is indokolt, mivel – nagyon kevés kivételtől eltekintve – az orosz adminisztráció által készített dokumentumokon csak a régi, míg a császár és kísérete által kiállított iratokon csak az új naptár szerinti dátumozás szerepelt. Az első dátum a Julianus-naptár, a második a Gergely-naptár szerinti keltezés.

¹⁸ Пётр Александрович Румянцов-Задунайский (1725–1796) az egyik legnagyobb 18. századi orosz hadvezér volt. A Zadunajszkij („Dunántúli”) melléknevet a török elleni sikerei után kapta, de a közígazgatás területén is maradandót alkotott. Ő ment II. József elé Kijevbe katonai kísérettel. 1780-ban kisoroszországi helytartó volt. *PBC*. Т. 17. 521–573.; Фельдмаршал Румянцев. Сборник документов и материалов. ОГИЗ, 1947. 5–16.

¹⁹ A teljes levelet eredetiben és saját fordításban közöltük: Dinnyés Patrik: *Szemelvény II. József császár első oroszországi utazásából (1780): P. B. Passzek levele R. A. Rumjancevnek (1780. május 14.)*. In: Érték-rend. Válogatás a Kepes György Szakkollégium tagjainak tudományos és művészeti alkotásaiából. Szerk. Kicsák Lóránt. Eger, 2018. 79–89. Az eredeti levél: *Император Иосиф II в России. Письмо П.Б. Пассека к П.А. Румянцеву*. Сообщ.: И.М. Судненко In: *Русская старина*, Т. 33. (1882) № 1. 189–190.

²⁰ Dinnyés: *Szemelvény II. József császár első oroszországi utazásából*, 82.

²¹ Dinnyés: *Szemelvény II. József császár első oroszországi utazásából*, 82.

²² Dinnyés: *Szemelvény II. József császár első oroszországi utazásából*, 82.

²³ A feszített tempó nem tűnik rendkívülinek, ha tudjuk, hogy II. József egyébként is az egész napját, sőt esetenként még az éjszakáját is aktívan, munkával töltötte, nem egyszer tizennyolc órát dolgozva a huszonnégy órából. Митрофанов, П. П.: *Политическая деятельность Иосифа II, ее стороны и ее враги*. (1780–1790). СПб., 1907. 94.

²⁴ Петрова: *Екатерина II и Иосиф II*, 142.; *Journal der Russlandreise Kaiser Joseph II. im Jahre 1780*. Hrsg. von E. Donnert – H. Reinalter. Innsbruck, 1996. 40.

Az előkészületekbe segít bepillantani a levélhez csatolt jegyzék is, amely a Falkenstein gróf fogadására rendelt éjjeli szállások meghatározott készleteit sorolta fel tételesen. Az ételek egyszerűek voltak: friss tojás, tejszín, tej, friss olaj, bárány vagy borjú, fehér kenyér, liszt, kávé, cukor, vörös- és fehérbor stb. De például érdekes módon faágyból csak 5, derékaljból pedig 6 darabot biztosítottak.²⁵ Kalatay Ferentől úgy tudjuk, hogy a császárral együtt Lembergől 7 kocsival 27 fő indult május 7-én/18-án.²⁶ Marija Alekszandrovna Petrova, vélhetően a II. Katalin által a kíséretnek adott ajándékok listája alapján azt írja, hogy három tiszt, két kancellista, egy pap, egy titkár, egy udvari orvos, egy inas, két szakács és tizenöt szolga tartozott a császár kíséretébe, azaz összesen 26 fő.²⁷ Az Erich Donnert és Helmut Reinalter által közreadott napló mellékletei között található egy jegyzék, amelyet a szmolenszki nemesség vezetője, Platon Jurjevics Hrapovickij²⁸ írt. Ebben négy tisztról, egy papról, egy titkárról, egy udvari orvosról, egy futárról, egy inasról, egy szakácsról és szám szerint nem pontosított szolgálkóról olvashatunk.²⁹ Mivel az utóbbi forrásban a szolgálak száma nem szerepel, csak a „belső kört” tudjuk összevetni, a teljes létszámot nem. M. A. Petrovánál 12-en, míg P. J. Hrapovickijnél 11-en alkották ezt a „belső kört”.

Látványos különbség a három, illetve a négy tiszt, továbbá a két, illetve egy szakács említése. Könnyen lehet, hogy P. J. Hrapovickij a második szakácsot egyszerűen szolgálának számolta. A tisztek eltérő számára vonatkozóan is van egy lehetséges válaszunk. A négy tiszt név szerint: gróf Johann Georg Browne³⁰ tábornok, báró Friedrich Joseph Zehentner³¹

²⁵ Dinnyés: *Szemelvény II. József császár első oroszországi utazásából*, 83–84.

²⁶ *Franciscus Xaverius Kalataynak, Praepost' Báró Rewiczky Urhoz, Löwenbergből datalt és küldött Levele; mellyben, néhai b.e. II. József Császár' és Király' 1780 Eszendőbéli, Muszka Országba tett útazását írja.* Szerk. Ponori Thewrewk Miklós. Tudományos Gyűjtemény, 10. kötet. Pest, 1823. 27.

²⁷ Az említett ajándéklistát még nem volt lehetőségünk tanulmányozni. Петрова: *Екатерина II и Иосиф II*, 146–147.

²⁸ Платон Юрьевич Храповицкий (1738–1794) orosz állami hivatalnok, II. József utazásának idején a Szmolenszki Kormányzóság nemességének vezetője, egy évvel később Szmolenszki helytartó. 1793-tól szenátor, halála évében pedig kinevezték titkos tanácsosnak is. Felesége és gyermekei nem voltak. *Родословный сборник русских дворянских фамилий.* Руммель. Отв. ред.: В. В. – Голубцов, В. В. Т. 2. СПб., 1887. 602.

²⁹ Az utolsó asztal kapcsán ez olvasható: „...4 Diener, der Koch und die übrigen Leute seines Gefolges”. *Journal der Russlandreise Kaiser Joseph II. im Jahre 1780*, 55.

³⁰ Johann Georg Browne (1742–1794) apja, George Browne katolikus hite miatt kényszerült elhagyni Írországot, ezután orosz katonai szolgálatba lépett. Később főparancsnoki rangig vitte, és Riga kormányzója lett. Első házassága alkalmával a híres, szintén ír származású és orosz katonai szolgálatban álló Peter von Lacy tábornagy (*Генерал-фельдмаршал*) leányát vette el, tőle született J. G. Browne, aki a bécsi udvarban tábornag (*Feldzeugmeister*) rangig jutott. Peter von Lacy másik gyermeke, az osztrák szolgálatban álló híres tábornagy, Franz Moritz von Lacy gróf volt. Az 1780-as út szempontjából érdekes, hogy J. G. Browne Moszkvában született, és haza Rigán keresztül utaztak, ahol apja még kormányzó volt. Magyar vonatkozása is van a személyének: 1791-ben ő volt a Pozsonyban állomásozó, második magyar gyalogezred tulajdonosa. *Oesterreichischer Militär-Almanach für das Jahr 1791.* Wien, 1791. 3.; Бантыш-Каменский, Д. Н.: *Биографии российских генералиссимусов и генерал-фельдмаршаловъ съ 48 портретами.* Часть первая. СПб., 1840. 203–215.; *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich.* Bninski–Cordova. Band 2. Wien, 1857. 164–165.; *Dictionary of National Biography.* Ed.: Sidney Lee. Kennett–Lambart, Vol. 31. New York, 1892. 385–388.

³¹ Friedrich Joseph Zehentner (1728–1812) apja császári ágyúöntő volt, de korábbi éveiről jelenleg nem tudunk mást. 1783-ban ismét II. József kíséretében található, akkor Magyarországra, Erdélybe, Bukovinába és Galiciába utaztak. Ugyanebben az évben vezérőrnagy (*Generalmajor*) lett, majd 1790-ben elérte karrierje csúcát, akkor altábornagy (*Feldmarschalleutnant*) kinevezést kapott.

ezredes, báró Johann Baptist Langen³² alezredes és báró Joseph Cavallar³³ százados. Közülük az első három személyt már hónapokkal korábban kiválasztották, Dmitrij Mihajlovics Golicin³⁴ ezt meg is írta Rumjancevnek.³⁵ Az első három tiszt többször is szerepel név szerint, jelenlétük és elismertségük a császár mellett kétségtelen, de elképzelhető, hogy Cavallar századost kancellistának számították.³⁶ Így a különbség már csak egy kancellista és egy futár, akiknek a személye újfent lehet azonos. Bár a pontos kíséretet még nem tudjuk rekonstruálni, visszatérve az éjszakai szállásokon biztosítandó fekhelyekre azt láthatjuk, hogy a tizenegy belső emberre (egy szakáccsal számolva) jutott az öt ágy és a hat derékalj.³⁷ A szolgák éjjeli szállása természetesen nem kívánt előzetes egyeztetést, ők ott aludtak, ahol tudtak.

Miután megvizsgáltuk a fekhelyek kérdését, fel kell tennünk a kérdést: vajon ezeket az éjjeli szállásokat mennyire fogadta el a császár. Arról több helyen is olvashatunk, hogy II. József visszautasította az orosz kormányzat által neki biztosított szállásokat, a városokban legalábbis biztosan. Erről írt II. Katalinnak a császárt az orosz határon fogadó P. A. Rumjancev is május 11-én/22-én.³⁸ Hogy ez mennyire érintette az út során útba ejtett éjjeli szállásokat, vagy inkább csak az olyan városi szállásokra vonatkozott, ahol több napot is eltöltött a

Gatti, Friedrich: *Geschichte der K. und K. Technischen Militär-Akademie. Geschichte der K.K. Ingenieur- und K.K. Genie-Akademie. 1717–1869*. Vol. 1. Vienna, 1901. 105.; Schmidt-Brentano, Anton: *Kaiserliche und k.k. Generale (1618–1815)*. Wien, 2006. 114. <http://www.historie.hranet.cz/heraldika/pdf/schmidt-brentano2006.pdf> (letöltés: 2019. máj. 27.)

³² Johann Baptist Langent (?–1807) 1789-ben nevezték ki vezérőrnaggyá (*Generalmajor*). Schmidt-Brentano: *Kaiserliche und k.k. Generale (1618–1815)*, 54.

³³ Joseph Cavallar (1739–1812) 1758-ban, az akkor még csak főherceg József dragonyos ezredében kezdett szolgálni, részt vett a hétéves háborúban. Szolgált Galiciában és Bukovinában is, ahonnan lóvásárlás ürügyén többször járt orosz és egyéb keleti területeken (például Moldáviában, Besszarábiában, a doni kozákoknál, Asztrahánban, Kaukázuson stb.). 1808-ban I. Ferenc császártól megkapta a Szent István-rend lovagkeresztjét. Legmagasabb szolgálatban szerzett rangja a vezérőrnagy (*Generalmajor*) volt, végül 1811-ben altábornagyi (*Feldmarschalleutnant*) ranggal nyugdíjazták. Siegenfeld, Alfred Anthony von: *Genealogisches Taschenbuch der Adeligen Häuser Österreichs*. Band 1. Wien, 1905. 136–137.; Schmidt-Brentano: *Kaiserliche und k.k. Generale (1618–1815)*, 19.

³⁴ Дмитрий Михайлович Голицын (1721–1793) katonai szolgálattal kezdte pályafutását még I. Katalin alatt. Vezérőrnagyi rangig jutott, 1755-ben megkapta a Szent András-rend szalagját. 1759-ben Párizsba, majd 1761-ben Bécsbe küldték követnek, ahol 1792-ig töltötte be ezt a tiszteletet. A hosszú idő alatt nemcsak az orosz–osztrák kapcsolatokra volt hatással, hanem Bécs életében is jelentős szerepet töltött be. Az utcát, amelyben lakott, később róla nevezték el. Végrendeletében meghagyta, hogy vagyonának egy részéből állítsanak kórházat Moszkvában a szegények számára (*Голицынская больница*). РБС. Электронная репринтная версия. Гой–Гол. 2017. 168–169. <http://www.rulex.ru/xPol/index.htm> (letöltés: 2017. febr. 15.) 168–169.

³⁵ D. M. Golicin – P. A. Rumjancevnek, 1780. márc. 30./ápr. 10. Архив внешней политики Российской империи (a továbbiakban: АВПРИ) Ф. 32. Оп. 32/6. Д. 620. Л. 540б.

³⁶ Magyarázat lehet rá, hogy akadt arra példa, hogy Cavallar százados a kísérettől elszakadva a császár útját készítette elő. *Journal der Russlandreise Kaiser Joseph II. im Jahre 1780*, 40.

³⁷ Biztosabb információ hiányában az étkezésnél meghatározott rendszert tudjuk alapul venni a fekhelyek elosztásánál is. Egy asztalnál étkezett Falkenstein gróf, Browne tábornok, Zehenter ezredes, Langen alezredes és Cavallar százados, azaz a császár és a katonák. Ez öt fő. A következő asztalhoz volt beosztva a pap, a titkár, az udvari orvos, a futár és Falkenstein gróf inasa. Ez további öt fő. A maradék egy derékaljra a harmadik asztalhoz beosztott szakácsot tudjuk elképzelni, rajta kívül ugyanis már csak szolgák voltak a kíséretben. *Journal der Russlandreise Kaiser Joseph II. im Jahre 1780*, 55.

³⁸ *Journal der Russlandreise Kaiser Joseph II. im Jahre 1780*, 40.

császár, azt jelenleg nem tudjuk pontosan rekonstruálni,³⁹ de azt tudjuk, hogy Mogiljovban „a császárnő által számára előkészített lakást vagy a kísérete számára bőven felajánlott élelmiszert el nem fogadott, senkinek terhére nem volt, senkinek költséget nem okozott, hanem mindent maga fizetett”.⁴⁰

II. József megérkezése Mogiljovba

Május 22-én/június 2-án ért II. József Mogiljovba, tervének megfelelően két nappal II. Katalin előtt.⁴¹ Kalatay a sietségről így írt: „Kievi (Kijev) tartózkodásunk második napján értesültünk a császárnő közeledéséről, hogy tehát előtte érkezzünk Mochilevre (Mogiljov), éjjelnappal siettünk, és június 2-án érkeztünk oda. A császárnő pedig 4-én délelőtt 10 óra tájt...”⁴² P. B. Passzek aggodalma tehát beigazolódtott, a császár a tervezettnél öt nappal korábban ért a városba, sőt végül az orosz cárnő sem a tervek szerinti május 27-én/június 7-én jelent meg.

A császár érkezéséről csak annyit tudtak, hogy várhatóan melyik napon fogja elérni a várost, a pontos órát és a kaput, ahol belépne, senki nem ismerte, hiába próbálták előre megtudni. Így lehetséges, hogy a császár zöld katonai egyenruhában, minden felhajtás nélkül megérkezett a városba, és senki sem figyelt fel rá városnézés közben, hiszen kíséret nélkül, egyedül járt-kelt. Minderről egy helyi hivatalnoktól, Gavril Ivanovics Dobrinyintól⁴³ tudunk, aki leírta a császár véletlen lelepleződésének a történetét. Eszerint P. B. Passzek, aki – Dobrinyin elmondása szerint – személyesen is ismerte a császárt, meglátta őt az úton, és meghajolt előtte, a vele lévő tiszt pedig levette a sapkáját. Ez éppen elég volt, hogy a hivatali ablakból mindent látó G. I. Dobrinyin és társai megértsék, a császárnak járt a tiszteletadás. Később P. B. Passzek egyébként szabadkozott is, hogy akaratlanul vétett ekkora hibát, hiszen a császár szerette volna továbbra is fenntartani inkognitóját, és egyébként sem volt kedvére, hogy hajolgassanak előtte.⁴⁴

Ahogy említettük, II. József a számára előkészített szállást nem fogadta el, hanem egy általa a levelében név szerint nem említett lengyel kereskedőnél szállt meg, amivel teljesen meg volt elégedve.⁴⁵ G. I. Dobrinyin annyit ír még a császár szállásával kapcsolatban, hogy

³⁹ II. József maga nem sokat írt (saját feljegyzéseiben vagy másoknak írt leveleiben) az éjszakai szállásairól. Egy-egy levélből vagy különböző orosz forrásokból azonban tudhatunk néhány szálláshelyszínről, így például Kijevben a Podol kerületben, Mogiljovban – ahogy említettük – egy lengyel kereskedőnél, Moszkvában Ugrjumov törvényszéki ülnöknél, Szentpéterváron Cobenzl nagykövethél stb. lakott. *Московские ведомости*, № 52. 27. июня, 1780. 409.; Петрова: *Екатерина II и Иосиф II*, 144–145.

⁴⁰ *Útinapló II. József császár Kijev–Moszkva–Leningrád-i utazásáról*, 37.

⁴¹ Петрова: *Екатерина II и Иосиф II*, 147. O. I. Jeliszejeva tévesen egy nap különbséget ír a két érkezés között. Елисеева, О. И.: *Екатерина Великая*. Москва, 2018. 431.

⁴² *Útinapló II. József császár Kijev–Moszkva–Leningrád-i utazásáról*, 37.

⁴³ Гавриил Иванович Добрынин (1752–1824) apja ortodox pap volt, de korán meghalt. A gyermek fiatalkorát monostorokban töltötte, ott kezdte tanulmányait is. Kezdetben egyházi pályán működött, majd 1777-től a Mogiljovi Helytartóság kancelláriáján helyezkedett el. Lassan lépett előre a ranglétrán, csak halála évében, 1824-ben nevezték ki kormányzósági titkárnak. Ami miatt az utókor mégis foglalkozott vele, az hátrahagyott naplója, amely kiváló kordokumentum a korabeli fehérorosz tartományról (nem a mai értelemben vett Fehéroroszország). *РБС*, Т. 6. 485.

⁴⁴ Добрынин, Г. И.: *Истинное повествование, или жизнь Гавриила Добрынина, им самим писанная. 1752–1823*. Русская старина, Т. 4. (1871) № 8. СПб. 110–111.

⁴⁵ „Je loge chez un marchand polonais, est suis fort bien.” *Maria Theresia und Joseph II. Ihre Correspondenz sammt Briefen Josephs an seinen Bruder Leopold*. Hrsg. von A. Ritter von Arneth, Bd. 3. Wien, 1868. 246.

az egy kéteemeletes kőház volt, a tulajdonosa pedig egy bizonyos Onoszko polgár, akinek a császár saját és anyja portréját adta ajándékba.⁴⁶ Hogy a császár korábbi érkezése végül okozott-e „kellemetlenségeket és zavart”, nem tudjuk, de azt igen, hogy a két várakozással teli napban a császár nem akart sem táborokat bejárni, sem operába elmenni, semmi egyebet sem csinálni. Ahogy anyjának írta, csak a „fő fogásra” várt, minden egyéb másodlagos volt ehhez képest.⁴⁷ Egyébként szintén az anyjának írt levélből tudjuk, hogy a várostól sem volt elragadtatva: „A város csúnya, fából épült, és az utcák sárosak.”⁴⁸ Ugyanebben a levélben, kicsit később már nemcsak a városról, hanem általában az egész vidékről írt kedvetlenül: „Litvánia, amit a császárnő Lengyelországtól szerzett meg, nagyon vad, alig lakott, csupa erdő és mocsár.”⁴⁹ J. J. Ivonyin megállapítása szerint a császár kiváló földrajzi és politika-történeti ismereteiről tanúskodik, hogy régi nevén Litvániának és nem Fehéroroszországnak hívja a térséget.⁵⁰

Röviddel a császár után Polockból, a császárnő mellől megérkezett Cobenzl gróf⁵¹ és Patyomkin herceg.⁵² Anyjának így írt az előbbiről: „Nagyon örülök, hogy Cobenzl itt van. Szükségem van egy emberre, akit el tudok küldeni, ahova kell, és aki szót tud érteni ezekkel az urakkal. Egyelőre nem kínoznak a ceremóniális formásokkal, meglátjuk, mi lesz a továbbiakban.”⁵³ A Patyomkin herceggel való találkozás is vélhetően a II. József által különösen

⁴⁶ „Квартира отведена была в каменномъ дву-этажномъ домъ, гражданина Оноско. Императоръ хозяину (дома), у котораго квартировалъ, подарилъ портреты: свой и своей родительницы, императрицы Маріи Терезіи.” Добрынин: *Истинное повествование*, 111.

⁴⁷ Петрова: *Екатерина II и Иосиф II*, 147.; *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3., 248.

⁴⁸ *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3., 246. Érdekes módon Kalatay ezzel szemben a saját beszámolójában szintén megjegyzi, hogy a város többnyire fából épült, de azért szép vagy legalábbis szép fekvésű. *Útinapló II. József császár Kijev–Moszkva–Leningrád-i utazásáról*, 37.; *Franciscus Xaverius Kalataynak*, 30.

⁴⁹ *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3., 248–249.

⁵⁰ Ивонин: *От Вены до Санкт-Петербурга*, 100.

⁵¹ Johann Ludwig von Cobenzl (1753–1808) apja 1753-tól 1770-es haláláig Osztrák Németalföld teljhatalmú minisztere volt. Ő maga Kopenhágában (1774), Berlinben (1777) és Szentpéterváron (1779–1797) volt nagykövet. 1801–1805 között a Habsburg Monarchia külügyét ő irányította. Aktív szerepet játszott a forradalmi, majd napóleoni Franciaországgal szemben. Az 1805-ös austerlitz-i vereség és az azt követő pozsonyi béke után lemondott, és nyugdíjba vonult. Karrierjének pozitív alakulásához jelentősen hozzájárult oroszországi szolgálata, az orosz–osztrák szövetség kidolgozásában való tevékeny szerepe. *Allgemeine deutsche Biographie*. Bd. 4, Carmer – Deck. Leipzig, 1876. 355–363.; Брокгауз, Ф. А. – Ефрон, И. А.: *Энциклопедический словарь*. (a továbbiakban: ЭСБЕ) Коала–Конкордия. Т. XVа. СПб., 1895. 494.; Хаванова, О. В.: *Австрийские послы и посланники при русском дворе в период охлаждения двусторонних отношений в 60-е – начале 80-х годов XVIII в.* In: История, язык, культура центральной и юго-восточной Европы в национальном и региональном контексте. К 60-летию Константина Владимировича Никифорова. Москва, 2016. 60.

⁵² Григорий Александрович Потемкин (1739–1791) egyszerű katonatiszti családba született, karrierjének első jelentős állomásaként részt vett a katalini palotaforradalomban. II. Katalin az orosz–török háború kapcsán figyelte fel rá, és már 1771-ben közelebbi kapcsolatba kerültek, egyes feltételezések szerint később titokban össze is házasodtak. 1776-ban II. Katalin közvetett kérésére II. József Patyomkinnak a „Szent Római Birodalom hercege” címet adományozta. Életét rengeteg könyv, színházi mű és film feldolgozta, mivel személyisége meglehetősen ellentmondásos. ЭСБЕ, Т. XXIVа, 728–730.; V. Molnár László: *Кегуенкек кőzt аз елсő. Grigorij Patyomkin, 1739–1791*. In: II. Katalin cárnő és az „északi kolosszus”. Tanulmánykötet. Szerk. V. Molnár László. Örökség. Kaposvári Könyvtár 45. Kaposvár, 2014. 26–41.; Massie: *Nagy Katalin*, 463–489.

⁵³ *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3., 249.

várt események közé tartozott, hiszen a herceg számított az orosz–osztrák közeledés egyik legfőbb támogatójának az orosz udvarban.⁵⁴ Patyomkin herceg ráadásul egy levelet is hozott II. Katalintól, amiről a császár anyjának is beszámolt, sőt annak másolatát saját válasza másolatával együtt elküldte neki.⁵⁵

A levélváltás alapvetően hízegő formulákból állt, amelyek annak adtak hangot, hogy mennyire várják a találkozást, és milyen megtisztelőnek tartják, hogy találkozhatnak egymással.⁵⁶ Ez volt egyébként a II. Katalin és II. József közötti második levélváltás, az elsőre hat évvel korábban, 1774-ben került sor.⁵⁷ Innentől azonban intenzív levelezésbe kezdett a két uralkodó. 1868-ban Alfred Ritter von Arneth összesen 181 levelet publikált, ebből 96 a császárnőé és 85 a császáré. 1880-ban Arneth gyűjteménye alapján Ivan Mihajlovics Zsivago fordításában készült egy orosz nyelvű kiadás is, ez azonban csak 97 levelet tartalmaz: a cárnőnek 48, míg a császárnak 49 levele kapott benne helyet.⁵⁸ A két kiadás közötti különbségek érintik a császár oroszországi utazásait is: az orosz fordításból hiányzik 4 levél, amelyek 1780. május 19. és 1780. július 19. között, tehát II. József első oroszországi útja során születtek.⁵⁹ Továbbá hiányoznak belőle a császár 1787-es útja során írt levelei is.⁶⁰

A császár a fennmaradó időben, amíg a császárnőt várta, többször is beszélgetett Patyomkin herceggel, de a politikáról való beszédet a herceg kényesen kerülte.⁶¹ Sor került azonban – a herceg személyes vezetésével – egy pravoszláv templom meglátogatására, ahol a császárnő udvari kórusának zenéje nagyon tetszett II. Józsefnek, sőt, még párhuzamot is velt felfedezni a pápai kórusral, leszámítva a „kasztráltak hiányát”.⁶²

⁵⁴ Ивонин: *От Вены до Санкт-Петербурга*, 99. A másik jelentős támogató A. A. Bezborodko volt. Елисеєва: *Екатерина Великая*, 430. II. József követe révén bizonyára azzal is tisztában volt, hogy az 1780-ban már a külpolitika terén is befolyást gyakorolt Patyomkin II. Katalinra. Az orosz udvarban dolgozó külföldi követek jelentései alapján arra lehet következtetni, hogy mindannyian tisztában voltak ezzel. Брикнер, А. Г.: *Светлейший князь Потёмкин-Тавриецкий*. Москва, 2014. 46. James Harris angol követ 1779 nyarán felismerte, hogy nem a külügyet addig irányító Nyikita Ivanovics Panyin a legbefolyásosabb személy az udvarban, így inkább Patyomkinhoz fordult országa érdekeinek érvényesítéséért. Massie: *Nagy Katalin*, 534.

⁵⁵ Петрова: *Екатерина II и Иосиф II*, 147; *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*. Hrsg. von A. Ritter von Arneth. Wien, 1869. 6–8.; *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3., 247–248.

⁵⁶ Mária Terézia és II. József levelezésének Arneth-féle kiadásában ugyanúgy benne van a levél, mint a II. Katalin és II. József leveleit tartalmazó 1869-es kötetben, de az előbbiből – vélhetően figyelmetlenségéből – kimaradt, hogy a levelet Polockban, május 19-én (régii naptár szerint), tehát a kézbesítéshez képest három nappal korábban írta a császárnő. II. József keltezése mindkét kötetben szerepel: „Mohilew, ce 22 mai/2 juin 1780.” *Joseph II. und Katharina II. von Russland*, 6–8.

⁵⁷ Katalin és II. József levelezéséről bővebben: Петрова: *Переписка Екатерины II и Иосифа II как исторический источник*, i. m. Az első levélváltásról és a két levél tartalmáról: Dinnyés Patrik: *Az első levélváltás II. Katalin orosz cárnő és II. József német-római császár között*. In: A pécsi ruszisztika szolgálatában. Bebesi György 60 éves. Szerk. Bene Krisztián – Huszár Mihály – Kolontári Attila. Pécs, 2018. 157–166.

⁵⁸ Живаго, И. М.: *Переписка Екатерины Великой с Германским императором Иосифом II-м. 1774–1790*. In: *Русский архив. Историко-литературный сборник*, 1880. 210–355.

⁵⁹ A szóban forgó levelek: Katalin Józsefnek Polockból május 19-én, József Katalinnak Mogiljovból május 22-én/június 2-án, Katalin Józsefnek Péterhofból július 11-én és Katalin Józsefnek Péterhofból július 19-én. *Joseph II. und Katharina von Russland*, 6–10.

⁶⁰ *Joseph II. und Katharina von Russland*, 286–293.

⁶¹ Петрова: *Екатерина II и Иосиф II*, 149.

⁶² *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3. 247.

II. Katalin bevonulása Mogiljovba

A két császár Mogiljovba való érkezése között óriási különbség volt. II. József huszonhat fős, vélhetően az erőltetett utazás nyomait magán viselő úti társaságához képest II. Katalin kísérete több mint száz főből állt, s maga a bevonulás is külön ünnepély volt. A személyesen is jelenlévő Kalatay erről így írt az 1823-as fordítás szerint: „A Császárné pedig 4-a Juny 10. órákor délelőtt, az ágyúknak dörgése és minden harangoknak harangozása között megérkezett: Szekeriben 10 Pósta-lovak valának fogva; ültek együtt Ő Felségével: Engelhed Kisasszony, Potemkin Herczeg asszony és még három Dámák, előtte 's utána jöttek némely Uraságok, 100 Lovas 's némely Lengyel Nemesek.”⁶³ A „Potemkin Herczeg” után szereplő „asszony” csak ebben és egy 1831-es német⁶⁴ fordításban található, nincs benne sem az eredetinek vélt latin szöveg másolatában, sem az 1841-es német, sem pedig a Kaposvári-féle fordításban.⁶⁵ Itt Patyomkinról lehet szó, aki vélhetően a császárnő elé ment a városból, hogy vele együtt vonulhasson be. Magáról a bevonulásról több részletet tudhatunk meg az orosz naplóból, igaz, abban a császárnő kivételével alig említenek bárkit is.

Május 24-én/június 4-én reggel 8 órákor indult el Sklovból⁶⁶ a császárnő kísérete. Innen az út a 17 versztára lévő Kutol⁶⁷ állomásra vezetett, ahol az uralkodónő a kormányzóság különböző tisztú és rangú embereivel találkozott.⁶⁸ Ezt követően, a Szentpétervárból való elindulása óta megtett 871 verszta után megkezdődött a császárnő bevonulása Mogiljovba.⁶⁹

A menetet a kormányzósági postamester vezette kürttel felszerelt tizenkét postás élén. Őket a kormányzósági lovas csapat követte, azután a kormányzó jött a főnemesek egy csoportjával. A Kutolban csatlakozott harkovi huszár század következett, amely mögött már a császárnő hintója jött. A főkormányzó is a tábor közelében érkezett meg, és léptetett oda lován a császárnőhöz. Az út mentén az alábbi ezredek álltak sorfalat zászlóval és zenével

⁶³ *Franciscus Xaverius Kalataynak*, 29–30.

⁶⁴ „Ihr zur Seite saß das Fräulein die Fürstinn Potemkin.” *Auszug aus dem Schreiben des Franz Kalatay, K. K. Feldsuperiors un Generalvikars an seinen Bruder: über die Reise Kaiser Joseph II. nach Cherson.* Oesterreichisches Archiv für Geschichte, Erdbeschreibung, Staatenkunde, Kunst und Literatur. (1831) № 73. Jun. 18. 286. A címben tévesen szerepel a „Cherson”, ugyanis az a második, 1787-es út során érintett város volt.

⁶⁵ A latin másolatban csak ez a rész: „...sonantibus decem equis postariis vecta assidente Domicella Engelhard, Principe Potemkin, et aliis tribus nobilissimis faeminis praecedentibus”. *Copia Literarum RR. Francisci Kalatay Fratri suo itinere Russico confecto datarum.* In: *Compendiaria Descriptio Foundationis, ac Vicissitudinum Episcopatus, et Capituli M. Varadiensis. Magnó-Varadini, 1806.* 332. Az 1841-es német fordítás: „Ihre Kutsche zogen 10 Postpferde, mit ihr fassen, das Fräulein von Engelhard, Fürst Potemkin und noch 3 Personen des Gefolges.” *Kaiser Joseph II. Reise nach Rußland. Die Zusammenkunft mit Katharina der II. im Jahre 1780. Von einem Augenzeugen.* Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde, (1841) №20. 17. Mai, Kronstadt, 150. A Kaposvári-féle fordításban: „...10 postalóval vontatva, együtt ülve Engelhard kisasszonnyal és Potemkin herceggel. A kíséretében még három nő.” *Útinapló II. József császár Kijev–Moszkva–Leningrád-i utazásáról*, 37.

⁶⁶ Шклов

⁶⁷ Кутол

⁶⁸ „...встретили Ея Императорское Величество порутчикъ правителя, губернской предводителъ съ дворянствомъ и уездными присутствующими, губернская конная команда и губернской почтмейстеръ съ почталіонами.” *Дневная записка путешествія Императрицы Екатерины II в Могилев.* In: *Сборник Русского Историческаго Общества*, Т. 1. СПб., 1867. 404–405.

⁶⁹ II. Katalin Szentpétervár–Mogiljov közötti útja 871 verszta, míg a más útvonalon való visszatérése 958 verszta volt. *Топографическія примъчанія*, 131.

tisztelegve, illetve díszsortúzt adva: a Novotroickij vértés ezred, a szmolenszki dragonyosok, a harkovi huszárok, a második gránátos ezred, a kijevi és a polocki tüzérezred növendékei. Amint meglátták a városból az uralkodónő hintóját, minden templomban megszólaltak a harangok, a várfalak ágyúiból díszlövéseket adtak le, és a diadalkapukon zene szólt, mindezzel jelezve: a városhoz érkezett minden oroszok cárnője.⁷⁰

A kapuhoz érkezve a császárnőt a helytartó, a város főtitkja és a városi magisztrátus fogadta, akik ezüst tálcán nyújtották át neki a város aranykulcsát. A diadalkapunál állt még a város zsidósága, a kormányzósági magisztrátus, a városi céhek zászlókkal és dobokkal, illetve a kancellária dolgozói. II. József szerint – aki maga is a városfalnál összegyűlt tömegben állt⁷¹ – erős kontraszt volt érzékelhető a helyi, jobbára lengyel méltóságok és a császárnő kísérete között. Az utóbbi sokkal inkább elnyerte tetszését.⁷² A császárnő a városon keresztül egyenesen a templomhoz vonult, amely előtt a téren a mogiljovi, msztyiszlávi és orsai Georgij püspök⁷³ fogadta. Itt a püspök vezetésével Szentliturgia kezdődött, amely egy órán át tartott. A liturgia után a cárnő a számára ideiglenesen épített fapalotába⁷⁴ indult, ahol sor került az első találkozásra a két nappal korábban odaérkező német-római császárral.⁷⁵

A császár és a császárnő találkozása

A 18. század végére Európa nagy – leginkább nyugati – részén már általánosan alábbhagyott a korábbi korokra jellemző ünnepélyesség. Még a katolikus területeken is lecsengőben volt a barokk. Ebben különösen élen járt maga II. József, aki mindent igyekezett egyszerűsíteni és célszerűsíteni, mondhatni, már-már puritán módon. Bár I. Péter is belekezdett Oroszországban a régi fényűző hagyományok egyszerűsítésébe, az őt követő uralkodók fokozatosan visszatértek a szertartásosabb udvari élethez. II. Katalin pedig hiába született lutheránus hercegkisasszonynak, kifejezetten kedvelte a fényűző életet és a pompát. 1780. május 24-én/június 6-án II. József és II. Katalin személyében azonban nemcsak egy puritán és egy pompakedvelő uralkodó találkozott egymással, hanem a katolikus nyugat és az ortodox kelet legfőbb világi méltósága, egy hanyatló és egy felemelkedő birodalom császára, az elpusztult Római Birodalom két legközvetlenebb örököse, a minden tekintetben felvilágosult és a gyakran felvilágosultnak tűnni akaró uralkodó. A két uralkodó egymáshoz való viszonyulását és viszonyát ezen (és még további) szempontok alapján mindenképpen érdemes vizsgálni, a jelen tanulmányban egy kérdést mutatnánk be. II. József – aki otthon is gyakran kíséret és

⁷⁰ *Дневная записка путешествия Императрицы Екатерины II в Могилев*, 405.

⁷¹ *Journal der Russlandreise Kaiser Joseph II. im Jahre 1780*, 8.

⁷² Ивонин: *От Вены до Санкт-Петербурга*, 100.

⁷³ Григорий Осипович Конисский (1717–1795) kozák családból származott, a Kijevi Teológiai Akadémiára 1728-ban jelentkezett. Itt megtanult latinul, lengyelül, görögül, héberül és németül. 1751-ben egy kijevi kolostor előljárója (*архимандрит*), 1755-től pedig az akkor még a Lengyel–Litván Nemesi Köztársasághoz tartozó mogiljovi püspök lett Georgij néven. Részt vett II. Katalin 1762-es koronázásán. Lengyelország első felosztása után lett mogiljovi, msztyiszlávi és orsai püspök, 1783-ban pedig érseki rangra emelték az egyházmegyét, így ő érsek (*архиепископ*) lett. *РБС*, Т. 4. 432–438.

⁷⁴ May, Wolfgang: *Die Reisen Joseph II. nach Russland 1780 und 1787*. In: Österreich zur Zeit Kaiser Joseph II. Mitregent Kaiserin Maria Theresias, Kaiser und Landesfürst. Hrsg. von Gutkas, Karl. Wien, 1980. 103.

⁷⁵ *Дневная записка путешествия Императрицы Екатерины II в Могилев*, 405.

testőrség nélkül, egyszerű katonai egyenruhában sétált a városban⁷⁶ – puritánsága egy ponton erősebbnek bizonyult, vagy legalábbis korlátozta a császárnő pompaszeretétét.

Kalatay beszámolójának 1959-es magyar fordításában az alábbi olvasható közvetlenül a bevonulás részletezése után: „A szokás ellenére középszerű pompával, mintegy azt kimutatandó: mily elhanyagolást enged az orosz uralkodó a mi császárunkkal szemben.”⁷⁷ Ebből úgy tűnik, a bevonulásra utal a szöveg, azaz az volt a megszokotthoz képest középszerű. Nem zárjuk ki annak lehetőségét, hogy Kalatay még beszélt is orosz alattvalókkal, akik beszámoltak arról, hogy a látottnál jóval pompásabb és fényesebb szokott lenni az uralkodónó bevonulása, hiszen máshonnan honnan tudhatta volna ezt a gyóntatópap. Ha azonban az 1823-as fordítást tekintjük, ott az egyszerűség kifejezetten II. Katalin öltözékére vonatkozik: „A’ Császárné, szokása’ ellen’ közép rendű öltözetben jelent meg; hogy a’ mennyibe lehet, a’ mi’ Császárunkat követné...”⁷⁸ Egy sohasem látott uralkodó ruhájának szerénységét talán könnyebb megítélni, mint a kíséretét, így alapvetően az utóbbi értelmezést fogadhatnánk el helyesnek, ám a latin⁷⁹ és német⁸⁰ szövegváltozatokból egyértelművé válik, hogy a kíséretre vonatkozott az egyszerűség.⁸¹

De miért is említettük ezt a kérdést, azonkívül, hogy felhívjuk a figyelmet egy számunkra fontos forrás „hibájára”? Ugyanitt pár sorral később olvashatunk a II. József által viselt öltözékről is: „egyszerű szürke polgári ruhában felségének minden jelvénye nélkül”.⁸² Kalatay Ferencnek ezek említésével lehetett az a célja, hogy beszámoljon valamiről, amiben az orosz császárnő alkalmazkodik a császárhoz. Már az öltözkékválasztás tekintetében való alkalmazkodás is figyelmesség lett volna II. Katalin részéről, de ha az egész kíséret alakításában figyelembe vesszük II. József érzékenységét az egyszerűsége, az már egészen komoly gesztusként értékelhető, amit érdemes megtudniuk az otthoni alattvalóknak is. De mivel magyarázható a császárnő gesztusa? Lehet politikai fogás vagy a két uralkodó levelezésében is tapasztalható túlzó hízelkedés, de ha a sorok között próbálunk olvasni, akkor ez elvezethet minket az aláfölérendeltség érdekes kérdéséhez. A jelen tanulmány keretei között ezt a kérdést aligha fejthetjük ki részletesen, csak megjegyeznénk, hogy ez a probléma más esetekben is előkerül még a két uralkodó között. Például amikor II. Katalin a hagyományokkal dacolva szerette volna megkapni az aranygyapjas rendet,⁸³ vagy amikor az 1781-es szövetségi szerződés

⁷⁶ Митрофанов: *Политическая деятельность Иосифа II*, 96.

⁷⁷ *Útinapló II. József császár Kijev–Moszkva–Leningrád-i utazásáról*, 37.

⁷⁸ *Franciscus Xaverius Kalataynak*, 30.

⁷⁹ „*Mediocri praeter consuetudinem apparatusu imitatura videlicet pro posse, quantum Majestas Russica admittit Augustissimi nostri neglectum.*” *Copia Literarum RR. Francisci Kalatay Fratris*, 332.

⁸⁰ „*Eine sehr mächtige Begleitung gegen sonst, vielleicht als Nachahmung der Bescheidenheit unsers Gebieters.*” *Kaiser Joseph II. Reise nach Rußland*, 150.

⁸¹ Ez azért is érdekes, mert amíg az 1959-es fordítás eredetijéről nem tudunk semmit, addig az 1823-as eredetije – eddigi feltételezésünk szerint – megegyezik az 1806-os latin szöveggel. Persze könnyen lehet, hogy egyszerű fordítási hibáról van szó, mindez a szövegek alaposabb összevetésével derülhet ki. Lehoczky Tivadar 1874-es fordítása nem érinti ezt a kérdést, ez a szakasz ki is marad, illetve a pompa említése másra vonatkozik: „az ünnepélyesen földíszített, de többnyire faházakból álló város”. *II. József császár utazása Oroszországban 1780-ban*. Ford.: Lehoczky Tivadar. Vasárnapi Ujság. 21. évf. (1874) 8. sz. Február 22. 122.

⁸² Ezen a ponton a fordítások tartalmilag nem különböznek egymástól. *Útinapló II. József császár Kijev–Moszkva–Leningrád-i utazásáról*, 37.

⁸³ A hagyomány szerint csak katolikus férfi kaphatta meg az aranygyapjas rendet, aminek II. Katalin semmilyen szempontból sem felelt meg. Бессарабова: *Путешествия Екатерины Великой по России*, 220.

aláírási sorrendjét illetően alakult ki kisebb bonyodalom.⁸⁴ Tapasztalataink szerint, ha mérésükkelten is, de napjaink történészeit is foglalkoztatja ez a kérdés. Nyina Vjacseszlavovna Besszarabova szerint például abból a tényből, hogy nem az orosz uralkodónő utazott Ausztriába, hanem Falkenstein gróf Oroszországba, illetve hogy az út szorgalmazója kezdettől fogva II. József volt, az következik, hogy a tárgyalásokban a vezető szerep II. Kataliné volt.⁸⁵ Ezt elfogadja M. A. Petrova is, kiegészítve azzal, hogy a beszélgetések témája Mogiljovban csak egy alkalommal terelődött politikai síkra – akkor is II. Katalin akaratából –, pedig nyilvánvaló, hogy ha II. Józsefen múltott volna, akkor ez nem így alakul.⁸⁶

Visszatérve az eseményekhez, II. Katalin a templomból már egyenesen a „számára a mezőn készített, bár fa, de kényelmes szállásra kocsizott, ahol a császárnő által vágyva-várt és nagy szeretettel fogadott császáruk egyszerű polgári ruhában felségének minden jelenvénye nélkül Brand [Browne – D. P.] generális és két törzstiszt kíséretében látogatta meg.”⁸⁷ Érdekes, hogy míg Kalataynál úgy tűnik, hogy a császárnő előbb ért a szállásra, és a császár csak ezután kereste fel,⁸⁸ II. József anyjának írt levelében⁸⁹ és az orosz naplóban egyértelműen olvasható, hogy amikor II. Katalin a palotába ért, már ott várta a két nappal korábban megérkezett Falkenstein gróf.⁹⁰ De aligha történhetett volna ez másként, hiszen II. Katalin előre jelezte, hogy nem kívánja a tömegben látni, hogy hosszú procedúra lesz a bevonulás, aminek mindig kötelező része a templom felkeresése, úgyhogy inkább meghívta a már említett fapalotába, akkorra, amikor ő is odaér.⁹¹

Falkenstein gróf szerette volna megcsókolni a belépő császárnő kezét, az azonban ezt elhárítva megölelte őt. Ezután váltottak néhány szót, majd az uralkodónő visszavonult szobáiba, hogy átöltözzön.⁹² Az első hosszabb beszélgetésre, amit Kalatay sokat sejtetően „titkos beszélgetés”-ként írt le, ezután került csak sor.⁹³ M. A. Petrovánál ezt olvashatjuk: „...május 24-én/június 4-én került sor az első találkozásra a császárnővel, de az csak néhány perces volt. Ezen csak Patyomkin volt jelen.”⁹⁴ Mivel ezt követően már csak az általunk is rövidesen tárgyalt ebédről ír, úgy tűnik, hogy a történész vegyítette a pár perces és a hosszabb – Kalatay szerint egy órás – találkozót. Ez azért is érdekes, mert Kalatay és Petrova is titkos beszélgetésként hivatkozik arra, míg II. József anyjának írt levelében ezt egyértelműen nem lehet

⁸⁴ Петрова: *Екатерина II и Иосиф II*, 190–191.

⁸⁵ „Тот факт, что не русская государыня отправилась в Австрию, а »граф Фалькенштейн« посетил в Россию, с самого начала определило её лидерство в переговорах, как и то, что инициатива свидания принадлежала Иосифу.” Бессарабова: *Путешествия Екатерины Великой по России*, 206.

⁸⁶ Петрова: *Екатерина II и Иосиф II*, 151.

⁸⁷ *Útinapló II. József császár Kijev–Moszkva–Leningrád-i utazásáról*, 37.

⁸⁸ „...azután szállására ment, mely fából ugyan, de szépen volt készítve; ottan meglátogató a' mi' Császáruk.” *Franciscus Xaverius Kalataynak*, 30.

⁸⁹ „...où j'ai attendu dans les cabinets de S. M. son retour de l'église. Elle est tout de suite entrée, et en voulant lui baiser la main, elle m'a embrassé.” *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3., 248–249.

⁹⁰ „...потомъ изволила шествовать во дворець, гдѣ во внутреннихъ Ея Величества покояхъ представлень былъ ей прибывшій за два дни до того графъ Фалькенштейн.” *Дневная записка путешествия Императрицы Екатерины II в Могилев*, 405.

⁹¹ *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3., 248.

⁹² *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3., 249.

⁹³ *Útinapló II. József császár Kijev–Moszkva–Leningrád-i utazásáról*, 37.

⁹⁴ „...24 мая (4 июня) произошла первая встреча с императрицей, длившаяся несколько минут. На ней присутствовал только Потемкин.” Петрова: *Екатерина II и Иосиф II*, 149.

annak nevezni, sőt a császár megemlíti azt is, hogy az ő kíséretét (véltetően csak Browne tábornokot és a két tisztet) ekkor mutatták be a császárnőnek.⁹⁵

A megbeszélést tehát Kalatay utólag titkosnak nevezte, és elképzelhető, hogy mivel beszámolóját csak hazaérkezése után írta meg, az út pozitív benyomásának köszönhetően utólag nagyobb jelentőséget tulajdonított az első találkozásnak. II. József elbeszéléséből azonban tudjuk, hogy csak lényegtelen dolgokról esett szó, igaz, a császárnő kedélyes és szívélyes volt végig.⁹⁶ Ezt követte a már említett, ötven főre terített ebéd, amin a császár a császárnő mellett ült, s közben is folytatták a beszélgetést.⁹⁷ Az ebéddel kapcsolatban is találhatunk ellentmondást a Kalatay által írt beszámolóknak. Amíg az 1823-as fordításban azt olvashatjuk, hogy „együtt titkon beszéllettek egy óráig; ebéden a' Császár ott ett, melly minden nap' úgy volt”,⁹⁸ addig az 1959-es Kaposvári-féle fordításban: „Egy órai titkos beszélgetés után ott ebédelt, amit azután a császárnővel együtt időzésünk egész ideje alatt – többé meg nem tett.”⁹⁹ Feltételezhető, hogy fordítási hiba rejlik itt, de minthogy az utóbbi szöveg eredetijét még nem sikerült fellelnünk, ezt nem tudjuk ellenőrizni. A latin és a német szöveg az 1823-as szöveggel egyezik meg.¹⁰⁰ Persze II. Józseftől nem állhatott távol minden további ünnepélyes ebéd visszautasítása – ahogy ez a császárnő érkezése előtt is jellemezte –, de majd látjuk, hogy valójában még többször is étkezett együtt a két uralkodó.¹⁰¹

Az ebéd után, hat óra körül a császárnő visszavonult, és a császár is visszatért szállására. Ekkor befejezte a császárnő érkezése előtt megkezdett, eddig idézett levelét anyjának, amelyben említést tesz arról, hogy még aznap újból fogadni fogja őt a császárnő, de addig is néhány viziten részt fog venni. Levelét azzal zárta, hogy elégedett a fogadtatással, és ha így folytatódik, akkor kedvére lesz az egész ott-tartózkodás. Ezalatt elsősorban arra gondolt, hogy nem kényszerítik bele számára kényelmetlen ünnepélyes és reprezentatív eseményekbe, hiszen ezekre – ahogy anyjának írta – ő nem képes.¹⁰² Igaz, a hízelgő léggör nem volt különösen a kedvére.¹⁰³ Közben meg volt győződve arról, hogy ha az állami postát használja, akkor

⁹⁵ „...ensuite elle est ressortie, mes messieurs lui ont été présentés, et elle a fait une conversation générale, en me parlant de choses indifférentes, mais avec beaucoup d'esprit et d'amabilité. On est allé à la table.” *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3., 249. A. G. Briknér orosz nyelvű fordítása is azt sejteti, hogy a beszélgetés inkább kisebb körben, mint négy- vagy hatszemközt zajlott volna: „...когда она вышла оттуда, мои господа были представлены ей и была обшій разговор; говорили о неважных предметах, но с остроумием и любезностью. Затем все пошли обедать.” Briknér: *Путешествие Императрицы Екатерины II*, Т. 154., 496.

⁹⁶ *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3., 249.

⁹⁷ J. J. Ivonyin tévesen tizenöt fő ebédéről írt: „Разговор о различных делах продолжался за столом, накрытым на пятнадцать персон.” Ivонин: *От Вены до Санкт-Петербурга*, 100. A francia levélből: „On est allé à la table de cinquante couverts, j'ai eu l'honneur d'être assis à côté d'elle, où on a parlé de différentes choses.” *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3., 249.

⁹⁸ *Franciscus Xaverius Kalataynak*, 29

⁹⁹ *Útinapló II. József császár Kijev–Moszkva–Leningrád-i utazásáról*, 37.

¹⁰⁰ „Ac hora circiter secreto colloctus est, ibidemque prandit, quod tot commorationis tempore cum Imperatrice factum est.” *Copia Literarum RR. Francisci Kalatay Fratris*, 332. „Etwas eine Stunde dauerte das geheime Gespräch, dann folgte das Mittagsmahl und so ward es die ganze Zeit hindurch gehalten.” *Kaiser Joseph II. Reise nach Rußland*, 151.

¹⁰¹ Rumjancev megírta II. Katalinnak, hogy Falkenstein gróf visszautasította ebédmeghívásait. A Patyomkinnak írt levélből tudjuk, hogy az uralkodónó maga is tartott attól, hogy szintén visszautasításban lesz része. Briknér: *Путешествие Императрицы Екатерины II*, Т. 154., 491–492.

¹⁰² *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3., 249–250.

¹⁰³ Ивонин, Ю. Е.: *Фридрих II Гогенцоллерн и Иосиф II Габсбург*. Вопросы Истории. (2003) №10. 68.

leveleit II. Katalin is olvasni fogja. Éppen ezért, ha olyan ügyről volt szó, akkor saját futárral küldte el a leveket.¹⁰⁴

Az este folyamán még egy bálra került sor a kormányzó házában, amin mindkét uralkodó jelen volt.¹⁰⁵ Egy orosz hercegtől fennmaradt egy anekdota ezzel az estével kapcsolatban, miszerint II. Katalin minden kérdés nélkül előadott politikai elképzeléseivel teljesen elkápráztatta II. Józsefet. Ezt látva a császárnő a vacsora után, hatszemközt maradvá udvaroncaival, így szólt: „A markomban van.”¹⁰⁶

A sok korabeli leírás és jellemzés mellett, ha nem is a császártól, de útitársától, Kalatay Ferentől olvashatunk II. Katalinról: „Az oroszok császárnője mintegy 51 éves, élénk mozgású, a közepesnél nagyobb termetű, arányos kövérségű és szép formájú. Felségét nyájas-sággal és illatos terpenfa bittal vegyest gyakorolja, anyai indulattal mindent meghajlítva, mindenki szeretetét bírja. Mint tettei bizonyítják, Katalin hatalmas előretörő lélek. Ez az ő képe.”¹⁰⁷ A pozitív kép fakadhat egyszerű tiszteletből, lenyűgözöttségéből, de mivel tudomásunk szerint Kalatay csak utólag írta le úti élményeit, a sikeres és pozitív utazás (ami egyértelműen II. József magatartásán is látszódhatott) még előnyösebbé tehetette a gyóntatónak a császárnőről alkotott képét. II. Katalin személye az egyetemes történetírásban rendkívül közkedvelt és kutatott téma, nehéz lenne akár csak összefoglalóan is szólni róla a jelen tanulmány keretei között.¹⁰⁸ Ehelyett inkább arra térnénk rá, hogyan értékelte II. Katalin az első találkozást II. Józseffel. Fiának, Pál nagyhercegnek¹⁰⁹ küldött levelében azt írja, hogy az a svéd királlyal való találkozáshoz hasonlóan telt, ami után közös ebéden vettek részt. Szerinte a császár láthatóan törekszik az egyszerűsége a társalgásban, de mindenképpen

¹⁰⁴ Beales, Derek: *Joseph II. In the Shadow of Maria Theresa, 1741–1780*. Vol. 1. Cambridge, 1987. 436.

¹⁰⁵ *Дневная записка путешествия Императрицы Екатерины II в Могилев*, 405.

¹⁰⁶ Брикнер: *Путешествие Императрицы Екатерины II*, Т. 154., 497–498.

¹⁰⁷ *Útinapló II. József császár Kijev–Moszkva–Leningrád-i utazásáról*, 37. Az 1823-as fordítás: „Az Ország’ Császárnéja 51 esztendő, még vidám és fris, magosabb közép rend termetűnél, nem igen kövér, ábrázatja szép, mellyben a’ Méltóság, a’ kellemetességgel megvan elegyítve, többnyire kezében hordoz gyömbér fából egy kis pálczikát, mindenekhez anyai szeretettel viseltetik s’ hasonlóképpen viszont mindenektől szeretetik; valójában nagy Catharina!” *Franciscus Xaverius Kalataynak*, 30–31.

¹⁰⁸ V. Molnár László: *Az „isteni Cateau” (II. Katalin 1762–1796)*. In: II. Katalin cárnő és az „északi kolosszus 9–25.; Oldenbourg, Zoé: *Nagy Katalin*. Budapest, 1973.; Kamenszkij, Alekszandr: *Nagy Katalin*. In: Niederhauser Emil: Mária Terézia – Alekszandr Kamenszkij: *Nagy Katalin*. Fekete-fehér. Szerk.: Szvák Gyula. Budapest, 2000. 149–302.; Massie: *Nagy Katalin*, id. mű; II. Katalin emlékiratait szintén magyar nyelven, Antal Dezső fordításában már 1926-ban kiadták. *II. Katalin cárnő emlékiratai*. Ford. Antal Dezső. Budapest, [1926]. Az orosz és egyéb idegen nyelven megjelent szakirodalom nagyon gazdag, közülük néhány jelentősebb: Брикнер, А. Г.: *История Екатерины Второй*. СПб., 1885.; Бильбасов, В. А.: *История Екатерины Второй*. Берлин, 1900.; Madariaga, Isabel de: *Russia in the age of Catherine the great*. London, 1981.; Donnert, Erich: *Katharina II., die Große (1729–1796). Kaiserin des russischen Reiches*. Regensburg–Darmstadt, 1998.; Елисеева: *Екатерина Великая*, id. mű.

¹⁰⁹ Павел Петрович (1754–1801) I. Pál néven 1796–1801 között az Orosz Birodalom császára. III. Péter és II. Katalin fiaként látta meg a napvilágot, így Erzsébet cárnő halála után cárevics, azaz az Orosz Birodalom trónörököse lett. Erzsébet cárnő még életében különös gondot fordított a nevelésére, mivel nem volt gyermeke, és őt szerette volna a trónra, ezért szüleitől elszakítva neveltette. II. Katalin hatalomra kerülése után igyekezett fiát távol tartani az állami ügyektől, így tulajdonképpen csak anyja halála után, 1796-ban jutott hatalmi pozícióba. Uralkodása azonban nem volt hosszú életű, ugyanis 1801. március 11/23-én éjszaka meggyilkolták, helyére fia ült a trónra I. Sándor néven. *ЭСБЕ*, Т. XXIIa. 549–552.

találkozni kell vele személyesen ahhoz, hogy meg lehessen érteni a személyiségét, ráadásul a portréi szerfölött tökéletlenek.¹¹⁰ Külön kiemelte, hogy a császár szép és választékos bókokkal búcsúzott el tőle, amire megpróbált még jobban felelni, de nem sikerült túl jól, kínos helyzetbe is hozta magát.¹¹¹ Később Grimmnek írt levelében sok egyéb mellett azt írta a császárról, hogy „nagyon művelt, szeret beszélni, és nagyon jól beszél”.¹¹² Ez volt tehát az első találkozás keltette benyomás, de természetesen a későbbiekben további források bevonásával ennél biztosan jóval árnyaltabb képet kaphatunk majd.

A császár utazásának legfontosabb részét minden bizonnyal a két uralkodó közötti személyes találkozók alkották. A moguljovi hat közös nap alatt gyakran találkoztak, minden nap többször is szót váltottak, de nem külön titkos megbeszéléseken, hanem ott, ahol éppen voltak. Ahogy azonban azt már említettük, politikai jellegű beszélgetésre Mogiljovban, a közvélemény találgatásaival szemben, csak egy alkalommal került sor.¹¹³ Erről a II. József által május 28-án/június 8-án Mária Teréziának írt levélből értesülhetünk, amiben a császár öt pontban foglalta össze, mire jutott a császárnővel a politika terén: 1. a beszélgetések egyre közvetlenebbek és fontosabb témákat érintők, láthatóan kezd kialakulni valamiféle bizalom közöttük; 2. úgy tűnik, Ófelsége vonakodik a politikai tartalmú beszélgetésektől, meg kell ragadnia minden lehetőséget, hogy előkerüljön a téma; 3. a levél írását megelőző este az operában sikerült beszélnie azokról a rossz híret keltő pletykákról, amiket a porosz király terjesztett róla, de a császárnő bizonygatta, hogy ő nem ad hitelt ilyen szóbeszédeknek;¹¹⁴ 4. beszéltek a tengeri fegyveres semlegességről, amivel nagyon meg volt elégedve az uralkodónó; 5. végül pedig II. Katalin megkérdezte a császárt, hogy nem akarja-e német-római császárként megszerezni Itáliát, azon belül is a Pápai Államot, és Rómát megtenni tényleges fővárosává. Erre a császár előbb egy tréfás, majd egy komoly választ adott. A komoly az volt, hogy a *status quo* megőrzése sok állam érdeke, ugyanakkor – jegyezte meg a császár tréfásan, de nem minden ok nélkül – a császárnő a „maga Rómáját”, azaz Konstantinápolyt sokkal könnyebben megszerezhetné. Ez elől a császárnő kitért, és kijelentette, hogy nem gondol ilyenre, csak a békére.¹¹⁵ Láthatjuk tehát, hogy bár Mogiljovban még nem voltak jellemzők a későbbiekhez hasonló konkrét politikai megbeszélések, a fő irányokat, mint Poroszország és az Oszmán Birodalom, már érintették. II. Katalin dominanciáját bizonyíthatja az is, hogy végül az ő külpolitikai koncepciója vált a közös cselekvés céljává. II. József az oroszok támogatását egy esetleges porosz–osztrák konfliktushoz, míg II. Katalin az osztrákok segítségét egy mármár vágyva várt orosz–török háborúhoz akarta megszerezni. Az említett beszélgetésen első

¹¹⁰ Ezután levelében kitért az időjárásra: nagyon meleg az idő, aminek köszönhetően erősen megizzadt. Megemlítette, hogy a környezete elismerően beszélt arról, hogy milyen jól bírja a meleget, de ettől függetlenül örült, hogy Csernyiseva grófnő elrendelte fürdő felállítását hálószobája közelében. Mindebből és a közbeékelésből nem egyértelmű, de elképzelhető, hogy az esetleg különösen zavarta, hogy a császár jelenlétében izzadt meg nagyon. Брикнер: *Путешествие Императрицы Екатерины II*, T. 154., 497.

¹¹¹ Брикнер: *Путешествие Императрицы Екатерины II*, T. 154., 497.

¹¹² Брикнер: *Путешествие Императрицы Екатерины II*, T. 154., 498.

¹¹³ Az volt az általános feltételezés, hogy a két uralkodó egymás között a keleti kérdéstről tárgyal. Брикнер: *Путешествие Императрицы Екатерины II*, T. 154., 504.

¹¹⁴ Hogy pontosan milyen pletykákról van szó, az nem derül ki a levélből, és egyelőre a szakirodalomban sem lehet fel erről semmi. Az viszont biztos, hogy foglalkoztatták e híresztelések II. Józsefet, mivel korábban is írta, hogy elsőleges feladatának tartja, hogy eloszlassa a negatív előítéleteket, amelyeket II. Frigyes terjesztett róla és a Habsburg Monarchiáról. Beales: *Joseph II. In the Shadow of Maria Theresa, 1741–1780*, I. 434–435.

¹¹⁵ *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3., 251–252.

ízben került elő a két uralkodó között az úgynevezett „görög terv”, a 18. századi orosz külpolitika csúcsa, amit ráadásul a császár hozott szóba.¹¹⁶ Eszerint Oroszország segítségével, az Oszmán Birodalom romjain, konstantinápolyi központtal restaurálták volna a Bizánci Birodalmat.¹¹⁷

De mivel telt el a hat nap Mogiljovban? Kalataynál szűkszavúan csak annyi olvasható, hogy „a drága vendég szórakoztatására különböző látványosságokat rendeztek. Bach műveit mutatták be, szindarabokat, tűzijátékokat és egyéb látványosságokat rendeztek.”¹¹⁸ A főbb programelemek minden nap hasonlóak voltak: közös ebéd, opera vagy színház, majd végül táncos mulatság. Május 25-én/június 5-én délelőtt a császárnő a város egyházi vezetőivel találkozott, amin a császár nem volt jelen, de az ebédnél már igen, majd az esti olasz operán (*La futa amante*) is, amit a helytartónál rendeztek meg.¹¹⁹ Május 26-án/június 6-án nagy létszámú ebéd, este pedig bál volt. Május 27-én/június 7-én délelőtt 10 órakor az uralkodók megtekintették a kormányzóság épületeit, onnan a Karmelita kolostorba mentek, ahol részt vettek egy szentmisén, amelyet a katolikus belorusz Stanislaw Sziesztrencevics püspök¹²⁰ celebrált.¹²¹ A császárnő katolikus misén való részvétele egyes körökben kisebb felháborodást is keltett, miszerint a görögök császárnője megszenteltelenedett a részvétele által.¹²² Ma már tudjuk, hogy az a veszély nem állt fenn, hogy a másfajta liturgia elcsábíthatta volna a

¹¹⁶ A panyini „északi összhang” külpolitikai doktrínának a „görög terv” vetett véget. Мадариана, Исабель де: *Россия в эпоху Екатерины Великой*. Пер. с английского Н. Л. Лужецкой. Москва, 2002. 610.

¹¹⁷ Még napjainkban sincs konszenzus afelől, hogy kihez köthető elsőként a „görög terv”. Talán A. A. Bezborodkotól ered, aki 1775-től II. Katalin államtitkára volt. Az biztos, hogy a későbbiekben Petyomkin herceg lett a törökellenes fellépés legfőbb szorgalmazója. Ugyanakkor az is bizonyos, hogy II. Katalin 1779-ben született második fiú unokája nem véletlenül kapta a görög Konstantin nevet, s hogy még biztosabb legyen a doktrína elhintése a köztudatban, a nagyherceg születése alkalmából kiadott érmére a konstantinápolyi Hagia Sophia székesegyház került. Kamenszkij: *Nagy Katalin*, 271. De az 1770-es évek második felében már a Habsburg Monarchiában is felmerült az Oszmán Birodalom megszüntetésének gondolata. Amíg Mária Terézia teljesen elzárkózott attól, hogy akár csak gyengítsék is Törökországot, addig Kaunitz, Lacy tábornok vagy éppen II. József már felosztási terveket szövegetett. Beales: *Joseph II. In the Shadow of Maria Theresa, 1741–1780*, I. 433–434.

¹¹⁸ *Útinapló II. József császár Kijev–Moszkva–Leningrád-i utazásáról*, 37.

¹¹⁹ *Дневная записка путешествия Императрицы Екатерины II в Могилев*, 406.

¹²⁰ Stanisław Bohusz Siestrzeńcewicz (1731–1826) litván református nemesi családból származott. Tanulmányait a frankfurti egyetemen végezte, majd porosz katonai szolgálatba állt. 1761-ban a Radziwiłł litván hercegi családban lett nevelő, itt tért át a katolikus hitre, 1763-ban már pappá szentelték. 1773-ban az Oroszországhoz csatolt Mogiljovban II. Katalin római katolikus egyházmegyéjét alapított, ennek lett első püspöke. Az egyházmegyéét 1782-ben érseki rangra emelték, érseke Stanislaw lett. A Rómával szembeni autonóm orosz katolikus egyház híve volt. Az egyházmegye idővel az Orosz Birodalomban működő latin egyház fontos alapjává vált, hiszen pástorkodása alatt sikerült fenntartása alá vonnia az Oroszországban élő katolikus híveket, illetve egyházi intézményeket. ЭСБЕ, T. IV. 206., Kloczowski, Jerzy – Müllerowa, Lidia – Skarbek, Jan: *A katolikus egyház Lengyelországban*. Budapest, 1994. 147.

¹²¹ *Journal der Russlandreise Kaiser Joseph II. im Jahre 1780*, 9. Az 1772-es területszerzéssel mintegy 1 millió görög és római katolikus került orosz fennhatóság alá. Ez az orosz felügyelet alá került lakosság 77%-át jelentette. Kloczowski–Müllerowa–Skarbek: *A katolikus egyház Lengyelországban*, 147.; Козлов-Струтинский, Станислав – Парфентьев, Павел: *История Католической Церкви в России*. СПб., 2014. 243–246.

¹²² Grimm vette védelmébe II. Katalint azzal, hogy csak kíváncskodóként vett részt a szentmisén. Az ezeken a közös programokon történő beszélgetésekről II. Katalin május 26-án és 27-én is írt Grimmnek. Брикнер: *Путешествие Императрицы Екатерины II*, T. 154., 501.

császárnőt, hiszen fiának írt levelében megjegyezte, hogy a katolikus érsek által vezetett mise sokkal kevésbé pompázatos, mint az ortodox liturgia.¹²³ Az esti opera (*La Frascatura*) és álarcosbál előtt még a Novotroickij vértés ezred bemutatójára is sor került, amin nemcsak az uralkodók és kíséretük volt jelen, hanem a köznép is.¹²⁴

Május 28-án/június 8-án, Krisztus mennybemenetelének ünnepén II. Katalin Falkenstein gróf és sok előkelő személy társaságában felkereste a Bogojavlenszkij Bratszkij férfi kolostort,¹²⁵ ahol a mogiljovi, msztyiszlávi és orsai Georgij püspök mutatott be szentliturgiát.¹²⁶ Az ezt követő ebéden és az esti koncerten is jelen volt az inkognitóban utazó császár. A másnapi, május 29-i/június 9-i ebéden a császár mellett – mint előkelő vendég – a mogiljovi katolikus püspök, Stanislaw Szesztrzsencevics ült. Este a főkormányzó látta vendégül a külföldi és helyi nemeseket, ahova a császárnő este 7 órára érkezett meg. A napot a megszokott módon opera (*Astrologus*), álarcosbál és vacsora zárta.¹²⁷ Az utolsó napon, május 30-án/június 10-én II. Katalin II. József jelenlétében rakta le egy templom alapkövét, amelynek védőszentje, bizonyára a vendégre való tekintettel, Szent József lett.¹²⁸ Elmondható tehát, hogy a két uralkodó idejük nagy részét együtt töltötték, közösen keresték fel a város látványosságait.¹²⁹

Az utazás folytatása

Hogy pontosan mikor fogalmazódott meg először II. József fejében a Mogiljov utáni további utazás szándéka, nehéz megállapítani. Elképzelhető, hogy már eleve egy hosszabb utazás terve merült fel benne, amikor 1780 januárjában egy újságból tudomást szerzett II. Katalin nyugat-orszországi útjáról.¹³⁰ A bővebb úti program első említésével 1780. március 1-jén Kaunitz kancellárnak írt levelében találkozhatunk, amelyben arról ír, hogy minden kívánsága afelé hajlik, hogy a cárnővel más városokba is elutazhasson, nehogy éppen miatta akarjon II. Katalin hosszasan Mogiljovban maradni.¹³¹ Az viszont nem egyértelmű, hogy az indulás előtt ezen tervét a vendéglátókkal is megosztotta-e a császár. M. A. Petrova szintén említi, hogy már Bécsben eltervezte a Szmolenszkig és lehetőség esetén Moszkváig való továbbutazást, amit „szintén elő kellett készíteni”.¹³² Ennek kapcsán említi P. A. Rumjancev helytartó

¹²³ Брикнер: *Путешествие Императрицы Екатерины II*, Т. 154., 501.

¹²⁴ *Дневная записка путешествия Императрицы Екатерины II в Могилев*, 406.

¹²⁵ „Богоявленский братский монастырь.” Magyar fordításban leginkább úgy értelmezhető, hogy az „Úr megjelenése testvéreinek kolostora”. A kolostort és a templomot a 20. századi kommunista diktatúra előbb bezárta, majd lerombolta. Сомов, С.Э.: *Православные монастыри Беларуси*. Наши духовные ценности. Минск, 2003. 109.

¹²⁶ Брикнер: *Путешествие Императрицы Екатерины II*, Т. 154., 499–500.

¹²⁷ *Дневная записка путешествия Императрицы Екатерины II в Могилев*, 407–408.

¹²⁸ Dobrinyin jegyezte fel, hogy a gesztust viszonzva II. József hazatérte után egy Szent Katalinnak szentelt templom alapkövét helyezte el. Dobrinyin keserűen jegyezte meg, hogy míg a Szent Katalin templom már két év múlva elkezdte a szolgálatot, addig a mogiljovi Szent József templom csak tizennyolc év múlva kezdte meg működését. Брикнер: *Путешествие Императрицы Екатерины II*, Т. 154., 501.

¹²⁹ *Journal der Russlandreise Kaiser Joseph II. im Jahre 1780*, 9.

¹³⁰ Петрова: *Екатерина II и Иосиф II*, 126.

¹³¹ „Все мои желанія клонятся лишь къ тому: познакомиться съ императрицей. Поэтому я былъ бы въ отчаяннiи еслибъ она изъ-за меня хотела оставаться въ Могилеве дольше нежели въ другихъ городахъ; я предпочель бы этому совершить съ нею путешествiе до Смоленска.” Брикнер: *Путешествие Императрицы Екатерины II*, Т. 154., 471.

¹³² Петрова: *Екатерина II и Иосиф II*, 143.

II. Katalin császárnőnek írt levelét, amelyben a helytartó aggodalmát fejezte ki Falkenstein gróf biztonsága felől. Ez a levél azonban 1780. május 11-én/22-én kelt, egy nappal azt követően, hogy II. József átlépte az orosz határt, ahol éppen a levelet író Rumjancev fogadta, és ahol a császár már jelezte továbbutazási szándékát.¹³³ Ez tehát nem lehet bizonyíték arra, hogy az oroszok tudtak a már Bécsben eltervezett bővített útitervről. A kérdés nem jelentéktelen, hiszen ha – ahogy M. A. Petrova sugallja – tudtak arról, már az utazás előtt megkezdődhettek az előkészületek, ha viszont nem, akkor az orosz adminisztrációnak váratlan, némiképpen II. József által diktált helyzethez kellett alkalmazkodnia. Bizonyíték, ami amellett szól, hogy a császár nem említette indulása előtt ezt a tervét olyannak, aki eljuttatta volna annak híret az orosz félnek még Mogiljovba való érkezése előtt, az, hogy II. Katalin fiának írt levelében mint új, eddig fel nem merült lehetőségként említi a Rumjancev által írt továbbutazási szándékot: „Rumjancev tábornagy írja, hogy Falkenstein gondolkodik Moszkvába utazni; ki tudja, lehet, onnan hajlandó lesz útba elkanyarodni Pétervárra is. Úgy látszik, bárhol jobb neki, mint Bécsben.”¹³⁴ Bár az idézett levélrészlet alapján sem lehet kijelenteni minden kétséget kizáróan, hogy a császárnőhöz ne jutott volna el korábban a Mogiljovon kívüli utazás lehetősége, ennek biztos nyomára eddig nem akadtunk.¹³⁵

Érdeemes azonban néhány szó erejéig visszatérni a katalini idézet utolsó mondatára: „Úgy látszik, bárhol jobb neki, mint Bécsben.” Nyilvánvaló, hogy II. Katalin is tisztában volt II. József bécsi „szárnyszegettségével,” amiről bizonyos, hogy Európa minden udvarában tudtak. A császár és anyja között zajló, hatalommegosztásból fakadó drámához azonban ennél jóval több köze volt II. Katalinnak, hiszen fiával ő is hasonló vagy még nehezebb helyzetben volt.¹³⁶ Érdekes tehát, hogy ezen felismerését II. Katalin éppen a fiával osztja meg, az Európában szintén közismert, császárra jellemző kíváncsiságára és tapasztalatszerzési vágyára pedig nem is utal, pedig az utazás meghosszabbításának legfőbb oka – véleményünk szerint – mégis ez volt. De nem csak II. Katalinnak tűnt fel a bécsi uralkodócsaládban uralkodó diszszonancia, hiszen II. József később egy levelében arról írt anyjának, hogy úgy látja, nem jó a kapcsolat II. Katalin és Pál között.¹³⁷

II. József tudósította anyját a továbbutazásra adódó lehetőségről, felsorolva, hogy miért lenne az hasznos: kíváncsi a fővárosra, különösen a flottára, kifürkészheti az ország tényleges erejét, és ami nagyon fontos, II. Frigyet is elszigetelheti Oroszországtól, vagy legalábbis

¹³³ Бессарабова: *Путешествия Екатерины Великой по России*, 209.

¹³⁴ „Фельдмаршал Румянцев пишет что Фалькенштейн думает ъхать въ Москву; кто знаетъ, онъ быть-можетъ оттуда завернетъ и въ Петербургъ. Какъ видно, ему вездѣ хорошо, лишь бы не въ Вѣнь.” Брикнер: *Путешествие Императрицы Екатерины II*, T. 154., 490.

¹³⁵ Eddig a D. M. Golicin bécsi orosz követ által írt levelekben sem találtuk ennek nyomát, holott valószínű, ha a követ Bécsben csak feltételezésként is hírt szerzett volna egy hosszabb utazás tervéről, azt biztosan említette volna jelentéseiben. Lehetőség pedig bőven adódott volna az információ kiszivárgására/kiszivárogtatására, hiszen Kaunitz és Cobenzl között többször is szóba került a közelgő út. 1780. ápr. 3/14-én kelt levélben például Kaunitz Golicinon keresztül kérte Panyin grófit, hogy juttassa a császárnő fülébe: utazást eddig még egyszer sem várt annyira a császár, mint az oroszországit. АВПРИ Ф. 32. Оп. 6. Д. 622. Л. 470б.

¹³⁶ Massie: *Nagy Katalin*, 520–531.

¹³⁷ *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3., 271.

alááshatja az ősszel érkező porosz herceg¹³⁸ diplomáciai tevékenységét.¹³⁹ Emellett azonban a külpolitikát az elmúlt időszakban irányító Nyikita Ivanovics Panyin gróffal¹⁴⁰ és Pál nagyherceggel is meg akart személyesen ismerkedni.¹⁴¹ A trónörökösrel való személyes ismeretség kulcsfontosságú lehetett a későbbiekben, hiszen joggal gondolhatta II. József, hogy egykor ők ketten lesznek Európa két hatalmas államának egyeduralkodói. Nyikita Panyin ugyan egyértelműen poroszbarát volt,¹⁴² s a korábbi években is azon dolgozott, hogy Oroszország egy északi szövetségrendszerben,¹⁴³ a poroszok oldalán álljon, de arra is volt példa, hogy – ha meglátása szerint az államérdek úgy kívánta – képes a porosz érdekek ellen is cselekedni.¹⁴⁴

Mindenképpen szükséges itt megemlítenünk Panyin gróf befolyásának hanyatlását.¹⁴⁵ A fordulat előjeleként, sokat sejtető módon, II. Katalin be sem avatta Ny. I. Panyint II. József látogatásának előkészületeibe, illetve magára az útra is az az Alekszandr Andrejevics Bezbo-

¹³⁸ II. Frigyes unokaöccse, Henrik herceg 1780-ban harmadik alkalommal utazott Oroszországba. Мадариага: *Россия в эпоху Екатерины Великой*, 601.

¹³⁹ A francia és a porosz politikusok általánosságban úgy gondolták, hogy a császár nem fogja tudni eltéríteni a császárnőt a porosz királlyal való szövetségtől, ám ha ez olyan radikálisan nem is sikerült, mindenképpen sikeres volt a császár útja ebből a szempontból. Ивонин: *Фридрих II Гогенцоллерн и Иосиф II Габсбург*, 67–68.

¹⁴⁰ Никита Иванович Панин (1718–1783) olasz ősökkel rendelkező család sarja, amely a 17. században már jelentős politikai körökben mozgott. Nyikita Panyin Anna Ivanovna cárnő uralkodása alatt kezdte katonai pályafutását, de később diplomata pályára lépett. Erzsébet cárnő uralkodása alatt Alekszej Petrovics Besztuzsev-Rjumin kancellár pártfogoltja volt. 1760-ban Erzsébet cárnő Pál nagyherceg nevelőjének nevezte ki, az uralkodónó bizalmi embere lett. Karrierje tovább emelkedett III. Péter rövid, majd II. Katalin hosszú uralkodásának első felében. Jelentős szerepet játszott II. Katalin hatalomra jutásában. Pállal élete végéig jó kapcsolatot ápolt, eredetileg II. Katalint csak mint régenst képzelte el a trónon, amíg Pál nagykorú nem lesz. Az orosz-osztrák szövetség újbóli felélése kapcsán kegyvesztetté vált, a politikától visszavonultan halt meg. Гаврюшкин, А. В.: *Граф Никита Панин. Из истории русской дипломатии XVIII века*. Москва, 1989.; Минаева, Н. В.: *Никита Иванович Панин. Вопросы Истории*, (2001) №7. 71–91.; Dinnyés Patrik: *Az orosz külügyek irányítója: Nyikita Ivanovics Panyin (1718–1783)*. Szerk. [S. n.] Új Nemzedék. Pécs, 2018. 29–44.

¹⁴¹ *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3., 253–254.

¹⁴² Мадариага: *Россия в эпоху Екатерины Великой*, 614–615.

¹⁴³ Гаврюшкин: *Граф Никита Панин*, 72–112.; Dinnyés: *Az orosz külügyek irányítója: Nyikita Ivanovics Panyin*, 33–36.

¹⁴⁴ Az 1764-es lengyel királyválasztást követő lengyel belügyek kezelését illetően képes lett volna szembe helyezkedni a porosz érdekekkel. Каменский: *Нagy Katalin*, 263.

¹⁴⁵ Panyin gróf hanyatlásától bővebben: Черкасов, П. П.: *Опала графа Н. И. Панина по донесениям французского посольства в Санкт-Петербурге (1775–1783)*. In: Россия и Франция, XVIII–XX века. Вып. 6. Москва, 1995. 35–52.; Dinnyés: *Az orosz külügyek irányítója: Nyikita Ivanovics Panyin*, 36–41.

rodko¹⁴⁶ kísérte el, aki rövidesen Panyin helyébe lépett a külpolitika irányításában.¹⁴⁷ Ráadásul éppen ez a császártalálkozó indította el A. A. Bezborodko karrierjének biztos és gyors emelkedését, ugyanis nemcsak helytállt a szervezői feladatokban, hanem nagyfokú diplomáciai tehetségről is tanúbizonyságot tett.¹⁴⁸ Az bizonyos, hogy – már hazatérése után – II. József is tudott Panyin befolyásának megtöréséről.¹⁴⁹ Azt nem tudjuk, hogy II. József látott-e esélyt Panyin gróf megnyerésére, de biztosan felmerült benne, hogy az ő és a trónörökös szimpátiájának megszerzése a Habsburg érdekeket szolgálhatná. Ugyanakkor a császárnak arra is gondolnia kellett, hogy ha sikerülne jó kapcsolatot kiépíteni Pállal és Panyinnal, akkor azt II. Katalin és kialakuló új köre jó eséllyel maguk elleni támadásnak vehetné.¹⁵⁰

P. A. Rumjancev császárnőnek írt levelében egyébként az szolgáltattott okot az aggodalomra, hogy a császár az orosz határhoz érkezése után nemcsak továbbutazási szándékát jelezte, hanem azt is, hogy útja során semmilyen katonai kíséretet nem fogad el, csak saját kíséretével hajlandó utazni.¹⁵¹ Mindezt megerősíti Kalatay beszámolója: „Oroszország határára a híres és igen szeretetreméltó Romanczov [P. A. Rumjancev – D. P.] hadvezér fogadott bennünket nagy katonai kísérettel, de a császár lehetőleg mindent visszautasított, őrséget, kíséretet, és még kalauzt sem fogadott el, bár a vidék pusztasága és elég barátságatlan volt. Így történt az egész úton,¹⁵² pedig a különböző állomásokon a császár szolgálatára és kíséretére rendelt katonaság tartózkodott, amely őt, a császárt – beleegyezésével – különféle katonai gyakorlatokkal szórakoztatta.”¹⁵³ Ahogy olvashattuk, a kérés ellenére a fővezér az útba eső és a környező kisebb településeken mégis könnyűlovasság és gyalogos egységeket állomásoztatott, amelyeknek a szerepe maximum hadgyakorlatok bemutatására korlátozódott. Ugyanakkor

¹⁴⁶ Александр Андреевич Безбородко (1747–1799) jó képességű, tehetséges diplomata hírében állt. Az oroszok kívül beszélt franciául, németül, románul, görögül és latinul. Ny. I. Panyin menesztése után tulajdonképpen ő vezette az Orosz Birodalom külpolitikáját, I. Pál uralkodása alatt első osztályú valóságos titkos tanácsos, majd haláláig kancellár lett. Orosz részről a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság felosztásának egyik legnagyobb kezdeményezője, illetve a törökellenes háború egyik legfőbb támogatója volt. ЭСБЕ, Т. III, 269–270.; Турилова, С. Л.: *Руководство внешней политикой России*. In: История внешней политики России XVIII век. От Северной войны до войн против Наполеона. Отв.ред.: Санин, Г.А. Москва, Международные отношения, 1998. 261–262.

¹⁴⁷ Петрова: *Екатерина II и Иосиф II*, 127–128.; Kamenszkij: *Nagy Katalin*, 272.

¹⁴⁸ Турилова: *Руководство внешней политикой России*, 261–262.

¹⁴⁹ Bécsben egy angol diplomata kérdezte meg tőle, hogy „lehetséges-e, hogy Panyin hanyatlása után Patyomkin számít-e a császárnő legjelentősebb tanácsadójának?” A császár válasza erre az volt, hogy „igen”, majd kifejtette véleményét Patyomkin politikai befolyásáról. Брикнер, А. Г.: *Светлейший князь Потёмкин-Таврический*. Москва, 2014. 46–47.

¹⁵⁰ Panyin és Patyomkin kapcsolata, ha ingadozott is, soha nem fajult el a végletekig. Kezdetben pozitívnak lehetett azt mondani, mivel mind a kettőjük közös ellenfele volt a császárnő akkori kegyence, Grigorij Grigorjevics Orlov. A béke „ára” az volt, hogy Patyomkin kezdetben nem avatkozott bele a külügyekbe. Ahogy azonban idővel Patyomkin befolyása növekedett, ez változott, de addigra már Panyin befolyása eléggé megtört ahhoz, hogy lényegében konfliktus nélkül föltre tudták állítani. Masie: *Nagy Katalin*, 467–468., 471., 479., 481. További konfliktusforrás volt közöttük Patyomkin és Pál nagyherceg feszült kapcsolata, Panyin gróf attól tartott, hogy neveltje trónöröklése is veszélybe kerülhet. Черкасов: *Опала графа Н. И. Панина*, 37–38.

¹⁵¹ *Journal der Russlandreise Kaiser Joseph II. im Jahre 1780*, 39–41.

¹⁵² A korábbi magyar és német fordításban „az egész úton” rész így hangzik: „...és ez egész Moszáon által így volt”, illetve „So ward es gehalten durch ganz Russland”. A német fordítás segít egyértelműen eldönteni, hogy „Moscoa” itt nem Moszkva várost, hanem Moscoviát, azaz egész Oroszországot jelenti. Franciscus Xaverius Kalataynak, 29.; *Kaiser Joseph II. Reise nach Rußland*, 150.

¹⁵³ *Útinapló II. József császár Kijev–Moszkva–Leningrád-i utazásáról*, 37.

további biztonsági lépésként kisebb lovas egységek is haladtak – kellő távolságra ugyan – a császár útjával párhuzamosan az erdei utakon.¹⁵⁴

A továbbutazás kérdését végül a két uralkodó egyeztetése döntötte el. Már találkozásuk másnapján, május 25-én/június 5-én ebéd után megírta II. Katalin fiának, hogy Falkenstein gróf utazása eldőlt: Szmolenszkból Moszkvába fog utazni, onnan pedig Pétervárra.¹⁵⁵ Utazásának egyik célja – hívja fel a figyelmet a császárnő – az, hogy megismerkedjen vele (tehát Pál nagyherceggel) és feleségével. Az utazással kapcsolatos előkészületekről is előre megállapodtak. Ennek értelmében a császár Szmolenszkben a császárnővel fog étkezni, csatlakozik kíséretéhez Browne tábornokkal és további három tiszttel. Egyébként – írja talán megdöbbenéssel Pálnak II. Katalin – a császár naponta csak egyszer étkezik, korán fekszik és kel, és csak vizet iszik.¹⁵⁶

A Szmolenszkbe vezető út

A Szent József templom alapkövének május 30-i/június 10-i letétele utáni ebéden az előkelő nagyságok között is jelen volt II. József. Ez az ebéd bizonyult a mogiljovi császárlátogatás záróeseményének, ugyanis ezután ágyúlövés és harangzúgás kíséretében, a bevonulás rendje szerint megkezdődött a kivonulás a városból. Érdekes módon az orosz napló itt még nem tesz arról említést, hogy II. József is II. Katalinnal tartott volna. Ezzel szemben Kalatay Ferenc azt is leírja, hogy „a császárné a császárral egy kocsin foglalt helyet”,¹⁵⁷ amit később a császár maga is megerősít anyjának írt levelében.¹⁵⁸ Kalatay azonban még egy érdekes történetet is megemlít, miszerint az ezredes rangú kocsis, aki az uralkodói hintót hajtotta, szolgálataért II. Józseftől 1000 aranyat, II. Katalintól pedig 6000 rubelt kapott.¹⁵⁹ A kocsis pedig – Kalatay elmondása szerint – azzal dicsekedett, hogy „két legnagyobb Személyeket, kiknek a Világ majd szoros lészen, egy szoros szekérben bezárva viszen”.¹⁶⁰ Dobrinyintól még részletesebben megtudhatjuk, hogy kik ültek a hintóban a császárnő mellett: „...a császár,

¹⁵⁴ Петрова: *Екатерина II и Иосиф II*, 143.

¹⁵⁵ Derek Beales tévesen azt írta, hogy már Moszkvában volt II. József, amikor II. Katalin kérésére módosította úttervét, és útba ejtette Szentpétervárt. Ezzel szemben láthatjuk, hogy már Mogiljovban eldőlt az útprogram. Beales: *Joseph II. In the Shadow of Maria Theresa, 1741–1780*, I. 435.

¹⁵⁶ Брикнер: *Путешествие Императрицы Екатерины II*, T. 154., 498.

¹⁵⁷ Kalatay tévesen írja az indulás dátumát: szerinte május 29-én/június 9-én hagyták el Mogiljovot. Elképzelhető, hogy egyszerűen csak rosszul emlékezett. *Útnapló II. József császár Kijev–Moszkva–Leningrád-i utazásáról*, 38.

¹⁵⁸ *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3., 256.

¹⁵⁹ A 18. század közepén, második felében 6000 rubelből több mint 300 ezer kg búzalisztet, több mint 200 ezer kg sertéshúst vagy körülbelül 9 kg aranyat lehetett venni. Természetesen beosztástól és várostól is függött, de ennyi pénzt egy szibériai vasgár írnoka 8–25 év alatt kereshetett. Dinnyés Patrik: *Cirill betűs könyvek Eszterházy Károly egri püspök könyvtárában* In: Szabó Tünde – Szili Sándor (szerk.): *Történelmi és irodalmi arcképek. Hagyomány és megújulás a szláv népek történelmében és kultúrájában VIII.* Szombathely, 2018. 62–63.

¹⁶⁰ *Franciscus Xaverius Kalataynak*, 32.

Cobenzl miniszter, egy udvarhölgy, ha nem tévedek, Branyickaja grófnő, Patyomkin herceg unokahúga, – Alekszandr Dmitrijevics Lanszkoj¹⁶¹ és Lev Alekszandrovics Nariskin¹⁶²,¹⁶³

A napló szerint Mogiljovból az út Sklovba, egy úgynevezett mesztecskoba¹⁶⁴ vezetett, ahol pantomim színdarab, majd álarcosbál fogadta a vendégeket. A vacsora után tűzijáték következett a díszkivilágításban fénylő városban. Ezen az estén a lakosság alsóbb rétegeire is gondoltak, hiszen a körhinta és egyéb szórakozási lehetőségek mellett tulkot kenyérrrel és különböző italokkal fogyaszthattak, így téve emlékezetessé a közrendűeknek is a császárnő jelenlétét. Másnap, május 31-én/június 11-én a reggel 9 óraker kezdődő, vasárnapi szent liturgia után a császárnő „útnak indult Falkenstein gróf társaságában”.¹⁶⁵

Sklov után az ebédek helyt adó Orsa városba 17 verszta megtétele után jutottak el. A helyi kolostorok, ortodox, katolikus és görög katolikus templomok harangokkal köszöntötték az uralkodónót, aki találkozott az ünnepi papi ruhába öltözött egyházi személyekkel. Ebéd után átkeltek a folyón, és tovább mentek a 15 verszóra lévő Dubrovnába, ahol az érkezésre felállított diadalkapun zenészek üdvözölték a császárnőt. Délután hat órára érkeztek a szintén 15 verszóra lévő Ljad mesztecskoba, ahol nemcsak éjszakai szállásuk volt, hanem a Mogiljovi és a Szmolenszki Kormányzóság határa is.¹⁶⁶

Június 1-jén/12-én reggel tíz óraker a császárnő elindult a Mogiljovi Helytartóság határához. A Szmolenszki Kormányzóság határán már ott várákozott a tábornok-kormányzó Nyikolaj Vasziljevics Repnyin¹⁶⁷ a kormányzóság nemeseivel és egy lovas osztaggal. Innen a 16 verszóra lévő, új építésű Krasznoj városba indultak, ahol sor került az ebédre. Ezután – már délután két óraker – továbbindultak Szmolenszkibe, ahova este 6 órára érkeztek meg.¹⁶⁸

¹⁶¹ Александр Дмитриевич Ланской (1758–1784) elszegényedett kisnemesi családból származott, a Lovasgárda tisztje volt. Éppen 1780 tavaszától kezdődően számított II. Katalin kegyencének, aki Patyomkin révén került az udvarba. Nem sokkal később, 1784-ben fiatalon diftériában elhunyt. Halála rendkívül megviselte a császárnőt. Massie: *Nagy Katalin*, 501–502.

¹⁶² Лев Александрович Нарышкин (1733–1799) katonai pályafutását a Preobrazsenszkij ezredben (Преображенский полк) kezdte, 1751-től Pjotr Fjodorovics nagyherceg mellett szolgált, ahol idővel egyre fontosabb pozícióba került, hatalomra jutása után III. Péter egyik kegyencének számított. II. Katalin államcsínyekor letartóztatták, de nem volt sokáig fogságban, az új császárnő is számított szolgálataira. 1766-ban elkísérte Pál nagyherceget berlini útjára. Híresen nagylelkű és jó kedélyű ember volt, egy 1772-es álarcos bálra – amelyet II. Katalinnak adott – nem sajnált 300 ezer rubelt. *РБС*, T. 11. 90–92.

¹⁶³ Добрынин: *Истинное повествование*, 117–118. Brikner a saját közlésében (sic!) jelet írt Patyomkin herceg unokahúga után, és bár ezt később nem magyarázza meg, feltételezhetjük, hogy Dobrynin tévedett, és nem Branyickaja grófnő ült a hintóban. Брикнер: *Путешествие Императрицы Екатерины II*, T. 155., 311.

¹⁶⁴ A местечко a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság keleti, az Orosz Birodalom nyugati területein korábban létező településtípus. Sajátosan jellemző volt rá, hogy a város jelentős részét kereskedelemmel foglalkozó zsidó lakosság alkotta. ЭСБЕ, T. XX., 331–332.

¹⁶⁵ *Дневная записка путешествия Императрицы Екатерины II в Могилев*, 409–410.

¹⁶⁶ *Дневная записка путешествия Императрицы Екатерины II в Могилев*, 410.

¹⁶⁷ Николай Васильевич Репнин (1734–1801) 1762–1763 között poroszországi, 1763–1768 között pedig lengyelországi orosz követ volt. 1768-ban katonai pályára lépett, és harcolt az akkor kirobbant orosz–török háborúban, majd részt vett az azt lezáró kücsük-kajnardzi béke (1774) kidolgozásában. Ezután orosz követ lett az Oszmán Birodalomban, de az 1788–1792 közötti orosz–török háborúban is szolgálatot teljesített. 1798-ban (már I. Pál uralkodása alatt) kegyvesztett lett, és elbocsátották az állami szolgálatból. Gebei Sándor: *Egy sztereotípiá nyomában: oroszellenesség a 18. századi Lengyelországban*. Aetas, 19. évf. (2003) 3. sz. 79.

¹⁶⁸ *Дневная записка путешествия Императрицы Екатерины II в Могилев*, 410.

Szmoleszk

A helytartósági központ a Dnyeper folyó mentén feküdt, Szentpétervártól (Novgorodon keresztül) 777, Moszkvától 364 versztára. A város többször is gazdát cserélt Oroszország, a Litván Nagyfejedelemség és a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság között, majd 1654-ben végérvényesen visszakerült orosz fennhatóság alá. 1780-ban a várost védő magas fal kerülete 7 verszta volt, említésre méltó a 3 kolostor, 16 templom és a püspöki palota. A folyó jobb partján állt minden fontos épület, mint például a kancellária vagy a legjelentősebb üzletek. A városban bőr-, a városon kívül 5 versztára papírfeldolgozó üzem működött. Bár a Dnyeper vize – mint Mogiljovban – zavaros volt, ha nem is nagy mennyiségben, de azért lehetett benne halat fogni.¹⁶⁹ Kalataytól sem a városról, sem az ott tartózkodásukról nem tudhatunk meg sokat: „Szmoleszk, a Dnyeper mentén fekvő nagy város, melyet egyszerű fal és árok vesz körül.”¹⁷⁰ Ezenkívül csak annyit jegyzett meg, hogy „itt is különböző látványosságot mutattak be”.¹⁷¹

A városhoz érve a városi vezetőségen és nemességen kívül még a Rjazanyi lövésosztag várta az uralkodónót. A város határába diadalkapukat, az út két oldalára pedig versekkel díszített piramisokat építettek. A városban a szmoleszki hadosztály állt sorfalat, nem hiányzott a díszlövés és a harangzúgás sem. A császárnő útja, ahogy máshol is, egyenesen a templomba vezetett, ahol találkozott a szmoleszki és dorogobuzsszki püspökkel, Partheniosszal és a papsággal. A templomból a számára előkészített szállásra vonult a császárnő, este pedig a kormányzó bált és vacsorát adott a vendégeknek.¹⁷²

Másnap, június 2-án/13-án reggel 10 órakor az uralkodónő püspöki liturgiára ment, amit Alekszej Mihajlovics egykori cár lelki üdvéért mondtak. A liturgia után előbb Falkenstein gróffal együtt megtekintették a templomot és a sekrestyét – ahol az egyházi gyűjteményt őrizték –, majd a császárnő a palotába távozott, ahol a kormányzó bemutatta az adminisztráció és a kormányzósági nemesség minden tagját. Az ezt követő ebéden, ahogy a palotai események előtti liturgián is, részt vett II. József, de azt nem tudjuk, hogy vajon a palotában is megjelent-e. Délután hat órakor bemutatták a helyi hölgyeket a császárnőnek, majd egészen kilenc óráig tartó bál kezdődött. Ezalatt II. Katalin Falkenstein gróf és mások társaságában sétálni indult a díszkivilágítással díszített városba. Másnap, június 3-án/14-én az ebéden ismét jelen volt a császár, ahol bemutatták a szmoleszki kereskedőket. Este hét órától álarcosbál, aztán színház, majd ismét bál és tánc volt.¹⁷³ A vacsora után nagyszabású tűzijáték kápráztatta el a jelenlévőket.¹⁷⁴

A császár és a császárnő közötti beszélgetések Mogiljovban még kerülték a politikát, útközben azonban egyre inkább előkerült ez a téma is. N. V. Besszarobova a két uralkodó beszélgetéseit három részre osztotta: 1. mogiljovi tartózkodás; 2. a Mogiljovból Szmoleszkbe

¹⁶⁹ *Топографическія примѣчанія*, 112.

¹⁷⁰ *Útinapló II. József császár Kijev–Moszkva–Leningrád-i utazásáról*, 38. Az 1823-as fordítás: „Smolensko nagy de nagyobbára, fából épült város, egy kőfallal 's eggyes Sánczal bekerítve.” *Franciscus Xaverius Kalataynak*, 32.

¹⁷¹ *Útinapló II. József császár Kijev–Moszkva–Leningrád-i utazásáról*, 38.

¹⁷² *Дневная записка путешествія Императрицы Екатерины II в Могилев*, 411.

¹⁷³ Ezen a napon a helyi nemesség adott elő egy komédiát, kórussal kísérvé. Ибнеева, Г. Б.: *Екатерина II и дворянство в церемониале императорских путешествій*. In: Романовы в дороге. Путешествия и поездки членов царской семьи по России и за границу. Отв. ред.: Лескинен, М. В. – Хаванова, О. В. Москва–СПб., 2016. 39.

¹⁷⁴ *Дневная записка путешествія Императрицы Екатерины II в Могилев*, 411–413.

vezető út; 3. a II. József pétervári tartózkodása alatti beszélgetések.¹⁷⁵ A Mogiljovból való indulás után nem egészen hat nap telt el, amelynek nagy részét továbbra is együtt töltötték az uralkodók. A május 26-i/június 6-i esti operán megkezdett politikai beszélgetés gyakoribb és nyíltabb lett a Szmolenszkba való utazás során. A császár már Szmolenszkból június 3-án/14-én kelt levelében írt ezekről anyjának. Ebben dicsérte az utakat, a várost és a császárnőt, de azt is megírta, hogy szombaton este hat órára terveznek Moszkvába érni. Írt a főbb programokról és elfoglaltságokról általánosan, majd összefoglalta, hogy miről beszéltek II. Katalinnal.¹⁷⁶

Eszerint a császár ismét megemlítette a porosz király által terjesztett pletykákat, amire az uralkodónő többszörösen megerősítette, hogy ő azoknak nem hisz, nem is akart bele-menni a részletekbe, melynek következtében aztán kellemetlenné is vált a beszélgetés. Ezt követően szó esett a legutóbbi török háborúról, amivel kapcsolatban a császárnő megjegyezte, hogy népe még jobban sérelmezi, mint ő, amiért nem segítettek nekik, hiszen ilyen lehetőség talán több nem is adódik. II. József erre a porosz szövetségüket említette, utalva a hétéves háború végén tanúsított viselkedésükre, amire a császárnő azzal védekezett, hogy akkor, a hatalomra kerülésekor nem vágyott másra, csak békére. Ezután ismét szólt Róma kérdéséről, amire II. József (mint eddig bármikor, ha ez felmerült) gúnyosan Konstantinápolyt adta válaszként. Egy alkalommal azonban erre azt válaszolta II. Katalin, hogy ha egyszer megszerzi azt, akkor nem fogja megtartani magának. Ezt így kommentálta a császár: „Mindebből arra következtetek, hogy megosztaná saját birodalmát, és a Keleti Birodalmat az unokájának, Konstantinnak adná.”¹⁷⁷ Ny. V. Besszarabova monográfiájában előbb említi a Róma–Konstantinápoly epizódot, azután a legutóbbi orosz–török háborút és az elmaradt osztrák segítséget, mindezt olyan módon magyarázva, hogy a császárnő ezzel akarta felhívni a császár figyelmét, hogy „ő és népe Ausztriában természetes szövetségest látnak Törökország ellen”. II. József levelében azonban nem ez a sorrend, számunkra úgy tűnik, ott a segítségnyújtás elmaradásának sérelme hozta terítékre az esetleges felosztás lehetőségét.¹⁷⁸

Abból is látszik, hogy ez a téma kedvére volt a császárnak, hogy megjegyezte, alig várja, hogy Moszkvában Patyomkin előhozakodjon ezzel a témával, és még több részletet megtudhasson. Annál is jobban várta már a szentpétervári tartózkodást. Remélte, hogy mivel kényelmesebben, hosszabb ideig fognak ott élni, juthat idő az ilyen beszélgetésekre, amit egyébként nem siettetett, hiszen látta, hogy egyre bizalmasabb a légkör.¹⁷⁹

Írt még anyjának arról, hogy a Pál trónörökösrel való megismerkedés érdekes, ugyanakkor kényes feladatnak ígérkezik, ugyanis szeptemberben várják a porosz herceget, aki nyilvánvalóan azért jön, hogy elrontson mindent, amit ő ezalatt az utazás alatt elérhet. De azt is megjegyezte, hogy „nagyon sajnálom, hogy nem fogunk itt találkozni [a porosz herceggel – D. P.], mert ha így lenne, felújítanám vele régi ismeretségemet”.¹⁸⁰ Levelét azzal zárta, hogy csatolt egy listát az addig általa adott ajándékokkal, és beszámolt arról, hogy útítársainak és tisztjeinek a császárnő dohányos szelencét, a szolgáknak pedig ezer aranyat adott.¹⁸¹ Az ajándékok vonatkozásában ennél részletesebb Kalatay Ferenc beszámolója, aki azt írta, hogy „Császárunk kíséretének az oroszok császárnője az ő nem valami kiváló ajándékait

¹⁷⁵ Бессарабова: *Путешествия Екатерины Великой по России*, 216–219.

¹⁷⁶ *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3. 256–257.

¹⁷⁷ *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3. 256–258.

¹⁷⁸ Бессарабова: *Путешествия Екатерины Великой по России*, 218.

¹⁷⁹ *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3. 258–259.

¹⁸⁰ *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3. 259.

¹⁸¹ *Maria Theresia und Joseph II.*, Bd. 3. 259.

Mochilevben osztotta szét.¹⁸² Gyémántokkal kirakott jegyzőtáblát¹⁸³ adott Brand [Browne – D. P.] generálisnak, a többieknek szelencéket, gyűrűket, órákat. Én egy csodás műví és 150 arany értékűnek becsült arany szelencét kaptam.¹⁸⁴ [...] Sokkal értékesebbeket ajándékozott császárnak az orosz kíséret tagjainak”.¹⁸⁵

De nemcsak II. Katalinnal beszélgetett II. József útközben, hanem például A. A. Bezborodkóval is, aki már Szmolenszkból ugyanazon a napon, amikor a császár írt anyjának, június 3-én/14-én levélben számolt be erről Voroncovnak. Fontos, külpolitikát érintő kérdésekről is beszéltek, s világgossá válhatott II. Józsefnek, hogy bár még Ny. I. Panyin a külügyekért felelős miniszter, már nincs szinte semmilyen jelentősége, ugyanis A. A. Bezborodko egyre inkább úgy viselkedett, mintha már ő lenne kinevezve Panyin gróf posztjára. Nyíltan beszéltek Panyinról, de szóba jött Kaunitz kancellár is. Összességében elmondható, hogy II. József a császárnő titkárában jó beszélgetőtársra talált.¹⁸⁶

A háromnapos szmolenszki tartózkodás után, június 4-én/15-én 9 órakor a bevonulásnál adott tiszteletadásához hasonló körülmények között a kormányzó kíséretében elindult II. Katalin Szentpétervárra.¹⁸⁷ Ugyan az orosz napló ismét csak nem említi II. Józsefet, de a császárnő eltávovása után Falkenstein gróf is elindult Moszkvába.¹⁸⁸

Az 1780-as találkozás sikere mögött Mitrofanov szerint az állt, hogy II. József eleve azzal a feltett szándékkal készült a találkozásra, hogy elnyerje II. Katalin szimpátiáját: „József minden erejével azon volt, hogy megfeleljen a császárnőnek és elnyerje a tetszését, ami valóban sikerült is.”¹⁸⁹ Mitrofanov ezt alátámasztandó említi a II. Katalin által Grimmnek írt levél részleteit, amelyekben pozitívan jellemzi II. Józsefet.¹⁹⁰

A két uralkodó első találkozója tehát a moguljovi fapalotától a szmolenszki szétválásig tartott. Miután a császár megtekintette Moszkvát, izgatottan indulhatott Pétervárra, hogy folytassák a nyilvánvaló közeledést egymáshoz minden oroszok cárnőjével. Mindez visszavonhatatlanul egyet jelentett államaik, valamint külpolitikai elképzeléseik és hadi céljaik közeledésével is. 1781 szövetséget, 1787 pedig a sorban sokadik orosz–török háborút hozott,

¹⁸² Másik fordításban: „A czárnő nem csekély értékű ajándékokat osztott ki.” *II. József császár utazása Oroszországban 1780-ban*, 122. A latin változatban: „*Donaria non excessiva*”, azaz nem mértéktelen mennyiségű ajándék. *Copia Literarum RR. Francisci Kalatay Fratris*, 334.

¹⁸³ Másik fordításban: „gyémántokkal díszített tárczát”, *II. József császár utazása Oroszországban 1780-ban*, 122. A latin változatban: „*tabellam scriptoriam*”, azaz író tábla. *Copia Literarum RR. Francisci Kalatay Fratris*, 334.

¹⁸⁴ Erről az ajándékról még megjegyzi: „S hogy ez örök emlékül a Kalatay családnál maradjon, ha ön legkedvesebb testvérem túlél, megkapja és hagyományozza azután a család valamelyik érdemesebb tagjára.” *Útinapló II. József császár Kijev–Moszkva–Leningrád-i utazásáról*, 38. Ebből arra következtethetünk, hogy ez a levél Kalatay valamelyik közeli családtagjának íródott, az 1823-as fordításban nincs is benne, de az 1874-es kiadásban igen, csak kicsit más formában: „E szelencét örök emlékül szeretném a Kalatai családnál megtartani; ha testvérem túl él engem, úgy ő kapja meg, hogy az ismét a legméltóbb utódnak hagyja.” *II. József császár utazása Oroszországban 1780-ban*, 122.

¹⁸⁵ Abban mindegyik változat megegyezik, hogy a császár ajándékai értékesebbek voltak.

¹⁸⁶ Брикнер: *Путешествие Императрицы Екатерины II*, T. 155., 313–315.

¹⁸⁷ *Дневная записка путешествия Императрицы Екатерины II в Могилев*, 413.

¹⁸⁸ *Journal der Russlandreise Kaiser Joseph II. im Jahre 1780*, 9.

¹⁸⁹ „...Иосиф всеми силами угождал императрице и добился таки своего-понравился и даже очень понравился...” Mitrofanov: *Политическая деятельность Иосифа II*, 143.

¹⁹⁰ A Mitrofanov által lábjegyzetben, időzójellel közölt részletek a feltüntetettnél egy oldallal korábban, már a 180. oldalon kezdődnek. *Письма императрицы Екатерины II к Гримму (1774–1796)*. In: *Сборник Русского Исторического Общества*, T. 23. СПб., 1874. 180–181.

amelybe a következő évben – a szövetség értelmében – a Habsburg Monarchia is bekapcsolódott. A jelen tanulmánnyal az ehhez vezető út egy részletét kívántuk bemutatni.

PATRIK DINNYÉS

From Mogilev to Smolensk: the first encounter and shared trip of Holy Roman Emperor Joseph II and Russian Empress Catherine II (1780)

Holy Roman Emperor Joseph II visited Russia during his time as co-ruler, not long before the death of Maria Theresa, between May and August 1780, to meet Russian Empress Catherine II. As Hungarian historiography recorded, this visit had significant consequences for the rest of the Emperor's reign: it resulted in the Habsburg Monarchy entering a war against the Ottoman Empire on the side of Russia in 1788. Of course, joining the war had several other causes as well, and it was also preceded by another visit to Russia in 1787, but it is clear that the first visit started the intensive correspondence between the two emperors, as well as the harmonization of their foreign policies. Still, there are only vague Hungarian sources about these meetings, and even these don't go much further than the most important events, which are often mentioned by foreign historiographers as well.

One of the most important moments of this visit was the first meeting, which took place in Mogilev. This first encounter between these two important European monarchs – who are not only connected by the effect of Enlightenment values on their reigns, but also by the modern day historians' heightened interest in them – provides valuable information about their personalities, as well as the circumstances and living conditions of the era, and by extension the 18th century Russian Empire in general.